

1914–1939 m. Vokietijoje paskelbtų atsiminimų apie Didįjį karą Rytprūsiose publikavimo dinamika ir turinys*

Hektoras Vitkus

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Herkaus Manto g. 84, Klaipėda
el. p. hektoras.vitkus@gmail.com

Anotacija. Šiuo tyrimu, remiantis statistine bibliografinių duomenų analize bei taikant turinio analizės (*content analysis*) ir struktūralistinės naratologijos metodus, siekiama nustatyti 1914–1939 m. Vokietijoje paskelbtų atsiminimų apie Didįjį karą Rytų Prūsijoje publikavimo dinamiką ir ištirti jų turinio kaitos tendencijas. Didžiojo karo Rytprūsiose atsiminimai nei turinio, nei publikavimo dinamikos požiūriais iki šiol nebuvo nagrinėti, todėl atliekant šį tyrimą atsirado galimybė išskirti ne tik vyraujančius su Didžiojo karo Rytprūsiose atminimo tematika susijusius siužetus, bet ir atskleisti pastarųjų siužetų cirkuliacijos dinamiką Vokietijos publicistikoje.

Esminiai žodžiai: Rytų Prūsija, Didysis karas, atsiminimai, publikacijos, naratyvai, dinamika.

Abstract. Based on the statistical analysis of bibliographical data and the methods of content analysis and structuralist narratology, the research sets out to determine the dynamics of publication of the memoirs on the Great War in East Prussia that were published in Germany in the period of 1914–1939 as well as to investigate the tendencies of change in their content. The memoirs on the Great War in East Prussia have neither been studied in terms of content nor the dynamics of publication. Therefore, this study provided an opportunity to not only single out the prevailing storylines relating to the topic of remembrance of the Great War in East Prussia but also to reveal the dynamics of their circulation in German publishing.

Keywords: East Prussia, Great War, memoirs, publications, narratives, dynamics.

* Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą mokslininkų grupių projektą „Pirmojo pasaulinio karo atminimas: Lietuvos ir Rytprūsių lyginamoji analizė (iki 1939 metų)“ (MIP-021/2015).

Įvadas

1914–1915 m. nemaža dalis Rytų Prūsijos gyventojų tiesiogiai susidūrė su karo tikrove ir išgyveno „Rusijos invazijos“ sunkumus. Kita dalis, nors tiesiogiai nepatyrė akistatos su Rusijos kariuomene, tapo karo pabėgėliais ir „namų fronto“ (*Heimatfront*) atrama Rytprūsiose kovojusiems Vokietijos kariuomenės daliniams¹. Dar viena dalis Rytprūsijų provincijos sričių gyventojų buvo mobilizuoti į Vokietijos kariuomenę ir tapo tiesiogine kolizijos su „Rusijos kolosu“ dalyve². Dėl įvardytų aplinkybių kovas su Rusijos kariuomene regeneruojantys vaizdiniai giliai įsirėžė į daugelio Rytų Prūsijos gyventojų sąmonę ne tik „XX a. pr. katastrofos“ ir „modernybės užgimimo“ ideologemomis, bet ir suvokiniais, susijusiais su lokaliu Rytprūsijų provincijos kontekstu bei „eilinių žmonių“ karo refleksijomis³. Ir karo, ir tarpukario laikotarpiais Vokietijoje paskelbtų atsiminimų apie Didįjį karą Rytprūsiose kiekybinis bei kokybinis aspektai iš esmės išreiškia apibūdintą specifiką.

Šiame tyrime, remiantis statistine bibliografinių duomenų analize bei taikant turinio analizės (*content analysis*) ir struktūralistinės naratologijos metodus, siekiama nustatyti 1914–1939 m. Vokietijoje paskelbtų atsiminimų apie Didįjį karą Rytų Prūsijoje publikavimo dinamiką ir ištirti jų turinio kaitos tendencijas. Taip bandoma atskleisti Didžiojo karo („Rusijos invazijos“, „rusų tvano“, „rusmečio“⁴) Rytų Prūsijoje patirties recepcijos Vokietijoje karo ir tarpukario laikotarpiais tendencijas bei kolektyvinio diskurso formavimo(si) bruožus. Tai – pirmoji šio tyrimo preferencija. Antra, atlikus atsiminimų publikavimo dinamikos Rytų Prūsijoje ir kituose Vokietijos regionuose lyginamąją analizę, galima pastebėti skirtumus tarp Vokietijoje susiformavusių generalinių Didžiojo karo naratyvų, mitų, „didžiųjų pasakojimų“, ilgainiui įgijusių politinių (pvz., kautynių prie Tanenbergo (ir generolo feldmaršalo Paulio von Hindenburgo)) mitų rangą, ir Rytprūsiose tarpukario laikotarpiu susiformavusių Didžiojo karo atminimo lūkesčių bei intencijų.

Vienkartinių ir serijinių leidinių, straipsnių periodinėje spaudoje ir kitų atsiminimų, skirtų Didžiojo karo Rytprūsiose atsiminimams perteikti, leidybos dinamikos ir turinio analizė leidžia identifikuoti ne tik sąlyginius konkrečių atminties vaizdinių bei naratyvų aktualizacijos ir deaktualizacijos periodus. Toks tyrimas iš esmės sudaro galimybę identifikuoti ir kokybinius aspektus – procesą, kurio metu buvo formuojami ir

¹ GAUSE, Fritz. *Die Russen in Ostpreußen 1914/15*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931, S. 40–79.

² STRUBE, V. Zur strategischen Verteidigung Ostpreußens im Jahre 1914. *Wissen und Wehr*, 1936, S. 311–323.

³ Kaip minėtos intencijos pavyzdžiai nurodytini: *Als die Russen kamen... Erzählungen ostpreußischen Mädchen von ihrer Flucht*. Berlin-Dahlem: Evangelische Verband zur Pflege der weiblichen Jugend, 1915. 56 S.; BRACKMANN, Albert. Ostpreußen. In: *Der große Krieg als Erlebnis und Erfahrung*. Hrsg. E. Jäckh. Bd. 1. Gotha: F. A. Perthes, 1916, S. 143–163; BOESE, Willy. „Es blitzt im Ost“ – *Schicksalsbuch eines ostpreußischen Soldaten*. Königsberg in Preußen: Königsberger Allgemeine Zeitung, 1930. 256 S.; IHSEN, Margarete. *Auf heimatlicher Scholle in der Russenzeit. Von einer Ostpreußin*. Königsberg: Ostpreußische Druckerei, 1916. 52 S.

⁴ LEIPACHER, K[arl] O[tto]. *Die Russenflut in Ostpreußen*. H. 2. Würzburg: Kabitzsch, 1918. 280 S.; BORN, Dietrich. *Meine Erlebnisse in der Russenzeit*. Königsberg: Ostpreußische Druckerei, 1915. 34 S.

kūrėsi Didžiojo karo Rytų Prūsijoje atminimo diskurso profiliai. Vienas reikšmingiausių publikavimo dinamikos tyrimo momentų yra identifiukuoti, kaip buvo formuojamos (ar formavosi) kolektyvinės nuostatos viešajame diskurse. Todėl atliekant šį tyrimą siekiama nustatyti 1914–1939 m. Vokietijoje paskelbtų atsiminimų apie Didįjį karą Rytų Prūsijoje publikavimo dinamiką ir iširti jų turinio kaitos tendencijas.

Tyrimė remtasi Fritzo Gausės 1931 m. parengtos knygos *Rusai Rytų Prūsijoje 1914–1915 m.* bibliografinio priedo⁵, apimančio 1914–1929 m. laikotarpį, ir Ernsto Wermkės *Rytų ir Vakarų Prūsijų istorijos bibliografijos* pirmosios⁶, antrosios⁷ ir trečiosios⁸ dalių medžiaga. Nemažai duomenų suteikė ir Thomaso F. Schneiderio, Julijos Heinemann, Franko Hischerio, Johannos Kuhlmann ir Peterio Pulso surinkta 1914–1939 m. vokiečių literatūros Didžiojo karo tematika bibliografija⁹. Vertinant istoriografiniu požiūriu, vienas aktualiausių šiam tyrimui darbų – Barbaros Sapałas analizė, skirta Didžiojo karo Rytprūsijoje kronikų genezės karo periodu ir tarpukario laikotarpiu problematikai¹⁰, bei T. F. Schneiderio tyrimas, skirtas vadinamojo „Rusijos fronto“ recepcijos kontroversijoms vokiečių kultūrinėje atmintyje¹¹. „Rusijos invazijos“ į Rytų Prūsiją patirčių refleksijos tarpukario Vokietijos viešajame diskurse problemos neliko nepastebėtos ir Martino Nissenio¹² bei Wolfgango G. Natterio¹³ darbuose, kuriuose analizuojamos Pirmojo pasaulinio karo imtis populiariojoje Veimaro respublikos istorinėje literatūroje. Bendroms Didžiojo karo atsiminimų formavimo bei sklaidos tendencijoms Vokietijoje

⁵ GAUSE, Fritz. *Die Russen in Ostpreußen 1914/1915. Im Auftrag des Landeshauptmanns der Provinz Ostpreußen bearbeitet von Fritz Gause.* Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931, S. 372–413.

⁶ WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen bis 1929. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung.* 2. Neudruck der Ausgabe 1933 mit ergänzendem Nachtrag von 1962. Darmstadt: Weihert-Druck GmbH, 1991, S. 182–196 (toliau – WERMKE, Ernst. Bd. 1).

⁷ WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1930–1938. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung.* München: Scientia Verlag, Aalen, 1964, S. 81–88 (toliau – WERMKE, Ernst. Bd. 2).

⁸ WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1939–1970. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung.* Bonn-Bad Godesberg: Verlag Wissenschaftliches Archiv GmbH, 1974, S. 169–172 (toliau – WERMKE, Ernst. Bd. 3).

⁹ SCHNEIDER, Thomas F. Einleitung. In: SCHNEIDER, Thomas F.; HEINEMANN, Julia; HISCHER, Frank; KUHLMANN, Johanna; PULS, Peter. *Die Autoren und Bücher der deutschsprachigen Literatur zum 1. Weltkrieg 1914–1939.* Göttingen: Universitätsverlag Osnabrück bei V & R unipress, 2008, S. 15–713.

¹⁰ SAPALA, Barbara. Organisierte Erinnerung. Ein Beitrag zu Entstehungsgeschichte und Funktionen der Kriegschronik der Provinz Ostpreussen. *Studia Etckie*, 2015, Vol. 17, Nr. 3, S. 255–268.

¹¹ SCHNEIDER, Thomas F. „Nach Rußland. Da ist ja kein Krieg mehr“. Vom Verschwinden der Ostfront aus dem deutschen kulturellen Gedächtnis. In: *Jenseits des Schützengrabens. Der erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext.* Hrsg. B. Bachinger, W. Dornik. Innsbruck, Wien, Bozen: Studien Verlag, 2013, S. 437–450.

¹² NISSEN, Martin. Der Erste Weltkrieg in der populären Geschichtsliteratur der Weimar Republik. In: *Der Erste Weltkrieg im Sachbuch (Non Fiktion – Materialschlacht).* Hrsg. Ch. Meierhofer, J. Wörner. 2013, Heft 2; 2014, Heft 1. Hannover: Wehrhahn Verlag, S. 15–31.

¹³ NATTER G., Wolfgang. *Literature at War, 1914–1940: Representing the “Time of Greatness” in Germany.* New Haven and London: Yale University Press, 1999. 280 p.

karo ir tarpukario laikotarpiais suvokti yra vertingas Markuso Pöhlmanno tyrimas, aktualizuojantis istoriografines „pralaimėto karo“ patirčių įveikos tarpukariu Vokietijos politinės galios institucijų ir karinių struktūrų paveiktoje viešosios nuomonės terpėje kontroversijas¹⁴. Aktualios išvalgos apie kai kuriuos „rytprūsiskosios“ Didžiojo karo patirties naratyvų raiškos tarpukario Vokietijos publicistiniame diskurse aspektus išskirtos ir Miriam Seidler bei Johanneso Waßmerio sudarytame veikale¹⁵.

Metodologinė tyrimo prieiga grindžiama teorine nuostata, kad Didžiojo karo Rytprūsiose refleksijos karo ir tarpukario laikotarpiais Vokietijoje išleistuose atskiruose leidiniuose bei straipsniuose, pateiktuose periodinėje spaudoje, formavosi kaip diskursyviniai konstruktai. Juose esminis vaidmuo teko ne tik naratyvams, susijusiems su karo situacijos faktūra, bet ir karą Rytprūsiose išgyvenusiųjų atskirų individų ir grupių (pvz., dvasininkų, mokytojų) psichologinėms (moralinėms) reakcijoms, kultūrinėms orientacijoms ir tapatybės nuostatoms. Viena svarbiausių problemų tiriant 1914–1939 m. Vokietijoje paskelbtų tekstų Didžiojo karo Rytų Prūsijoje patirties recepcijos tematika publikavimo dinamiką ir su ja susijusias publikacijų turinio kaitos tendencijas yra pastaroji: koku būdu suderinti kiekybinius (publikacijų skaičiaus) ir kokybinius (turinio ypatybių) duomenis. Didžiajam karui Rytų Prūsijoje skirti atsiminimai, paskelbti Vokietijoje 1914–1939 m., iš pirmo žvilgsnio išsiskiria gausia apimtimi ir temine įvairove. Bandant iš bendros įvardytos tematikos publikacijų visumos išskirti tyrimui aktualias ypatybes siekta sudaryti dominuojančių naratyvų – teminių grupių (rubrikų) – sistemą. Šiuo atveju svarbiausios tyrimo organizavimo priemonės vaidmuo atiteko ne tik turinio analizės (*content analysis*), bet ir struktūralistinės naratologijos¹⁶ metodams. Struktūralistinės naratologijos koncepcijoje tekstinis naratyvas traktuojamas kaip individo arba individų grupių perteikiamos istorijos, atskleidžiančios tam tikrus asmeniškai arba kaip „stebėtojo“ išgyventus įvykius¹⁷. Tokiu būdu struktūralistinės naratologijos metodologinė prieiga atliekant šį tyrimą svarbi kaip praktinė priemonė, leidžianti nustatyti naratyvų sandarą bei jų recepcijos bruožus bendrame Didžiojo karo Rytprūsiose refleksijos diskurse Vokietijoje tarpukariu. Taikant pastarąjį metodą padedama spręsti tyrimui aktualią publikacijų atrankos ir sisteminimo problemą, kaip reikšmingiausias išskiriant publikacijas, kuriose liečiama ne tik Didžiojo karo patirties (patirčių) tematika, bet ir aktualizuojamos karo, kaip sociokultūrinio fenomeno, įsisąmoninimas. Tokiu būdu struktūralistinės naratologijos metodas buvo vertingas analizuojant publikacijų turinį eksplikuojančius siužetus bei nustatant jų kaitos bruožus. Taigi, turinio analizė pasitelkta

¹⁴ PÖHLMANN, Markus. *Kriegsgeschichte und Geschichtspolitik: Der Erste Weltkrieg. Die amtliche deutsche Militärgeschichtsschreibung 1914–1956*. Padernorn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002. 423 S.

¹⁵ *Narrative des Ersten Weltkrieges*. Hrsg. M. Seidler, J. Waßmer. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2015. 237 S.

¹⁶ VAITIEKŪNAS, Dainius. Naratologija – pasakojimo teorija. *Gimtas žodis*, 2003, Nr. 5, p. 10–16, 47; VAITIEKŪNAS, Dainius. Gérard'o Genet'le naratologija. *Žmogus ir žodis*, 2002, t. 2, Nr. 4, p. 30–42.

¹⁷ KERŠYTĖ, Nijolė. Laikinė pasakojimo logika. *Gimtas žodis*, 2009, Nr. 6, p. 9–17.

identifikuojant ir į atskiras temines grupes klasifikuojant publikacijas, kurios buvo paskelbtos kaip specializuoti leidiniai ir straipsniai periodiniuose šaltiniuose.

Vokietijoje 1914–1939 m. paskelbtų tekstų Didžiojo karo Rytprūsiuose prisiminimų tematika kiekybinės imtys: statistinis pjūvis

Sąlyginiais skaičiavimais, 1914–1939 m. laikotarpiu Vokietijoje buvo paskelbta ne mažiau kaip 453 atsiminimų tekstai, susiję arba specialiai skirti asmeninems bei kolektyvinems (grupinėms) Didžiojo karo Rytų Prūsijoje patirties refleksijoms – tiesioginių karo (įvairių kariuomenės rūšių karininkų ir karių) dalyvių prisiminimams, išgyvenusiųjų (atsidūrusiųjų okupacijoje, pabėgėlių, belaisvių ir ištremtųjų) liudijimams, „Rusijos invazijos“ Rytprūsių provincijoje vaizdinės bei dokumentinės medžiagos rinkiniams ir kitoms minėtos buvusios Vokietijos imperijos provincijos situacijos recepcijos tekstiniuose šaltiniuose formoms. Iš minėto skaičiaus ne mažiau kaip 78 atsiminimų tekstai (kaip atskiri leidiniai bei publikacijos periodiniuose šaltiniuose) buvo paskelbti įvairiuose Rytų Prūsijos (Karaliaučiuje, Tilžėje, Gumbinėje, Klaipėdoje, Alenšteine) bei jai artimuose centruose (pvz., Dancige), likusieji apie 375 – kituose Vokietijos (daugiausia Berlyne ir Miunchene) centruose.

Remiantis kiekybine bibliografinės medžiagos analize galima išskirti intensyviausią publikacijų, skirtų Didžiojo karo Rytų Prūsijoje patirčių refleksijos tematikai, (pa)skelbimo periodą – 1914–1916 m. tarpinį, kuriuo (per 3 metus) buvo publikuota daugiau kaip 175 (iš jų apie 35 – Rytų Prūsijoje) atskiri leidiniai bei straipsniai mokslinėje, specializuotoje (karinėje), kultūrinėje ir politinės orientacijos periodinėje spaudoje. Pagal publikavimo intensyvumo rodiklį antruoju periodu nurodytinas 1917–1919 m. tarpinis – išleista daugiau kaip 69 (iš kurių ne mažiau kaip 15 publikuoti Rytprūsiuose) atskiri leidiniai bei straipsniai periodinėje spaudoje. Trečiuoju periodu įvardytinas 1920–1939 m. laikotarpis, kuriuo paskelbta apie 209 publikacijos, skirtos Didžiojo karo Rytų Prūsijoje patirčių refleksijoms ir ideologinei-propagandinei panaudai (iš jų ne mažiau kaip 28 paskelbta Rytprūsiuose). Remiantis statistinio vidurkio kriterijumi, galima teigti, kad trečiuoju tarpiniu (19 metų) per vienerius leidybos metus vidutiniškai buvo paskelbta apie 11, 1914–1916 m. tarpiniu – apie 58, o 1917–1919 m. periodu – apie 23 publikacijos. 1920–1939 m. periodas išsiskyrė atsiminimų apie Didįjį karą Rytprūsiuose publikavimo stabilumu: šiuo laikotarpiu per metus būdavo išleidžiama nuo 10 iki 20 atsiminimų tekstų. Intensyviausi 1920–1939 m. periodo leidybos, publikacijų, skirtų įvairiems Didžiojo karo Rytų Prūsijoje refleksijos aspektams, požiriu buvo 1939-ieji metai. Tais metais įvardytai tematikai buvo skirti apie 26 (iš jų ne mažiau kaip 7 – Rytų Prūsijoje) atskiri leidiniai ir straipsniai periodinėje spaudoje. Šiuo laikotarpiu daugiausia publikacijų – apie 181 – Didžiojo karo Rytprūsiuose atminimo tematika paskelbta didžiuosiuose Vokietijos

leidybiniuose centruose – Berlyne ir Miunchene, o Karaliaučiuje, Tilžėje, Alenšteine (Olštyne), Hailigenbaile (Šventapilėje) išskirto pobūdžio publikacijų kiekis aptariamuoju laikotarpiu buvo beveik dešimt kartų mažesnis – apie 28 atsiminimų tekstai. Svarbu įvertinti ir aplinkybę, kad dalis 1920–1939 m. Vokietijoje paskelbtų publikacijų kovų su Rusijos kariuomene Rytprūsiose 1914–1915 m. tematika buvo perleistos atskirų leidinių arba periodinių straipsnių, pasirodžiusių 1914–1916 m. arba 1917–1920 m. periodais, pagrindu¹⁸. Pastaroji tendencija ypač pastebima 1933–1939 m., kai nacionalsocialistų režimo propagandinė mašina stengėsi pa(si)naudoti iš Veimaro respublikos perimtu Didžiojo karo „rytprūsiško“ etapo ideologinės panaudos arsenalu (išsamesnė informacija apie 1914–1939 m. Vokietijoje pasireiškusias Didžiojo karo Rytprūsiose patirties perteikimo tendencijas pateikta 1-ojoje, 2-ojoje ir 3-iojoje diagramose (p. 84, 85, 86).

Remiantis pateiktais empiriniais duomenimis galima formuluoti kai kurias preliminarias tezes. Pastebima, kad atsiminimų publikavimo dinamika Rytų Prūsijos leidybiniuose centruose aptariamuoju laikotarpiu buvo gana permaininga. Pavyzdžiui, 1924 m. įvardyta tematika Rytprūsiose paskelbta 1 publikacija¹⁹, 1927 ir 1928 m. – po 2 publikacijas²⁰, taip pat po 2 publikacijas paskelbta 1930, 1931 ir 1933 m.²¹, 1934 ir 1935 m. – po 1 publikaciją²²,

¹⁸ Pavyzdys: ROHRSCHEIDT, Walter von. *Über Stallupönen und Gumbinnen zum deutschen Vernichtungssieg bei Tannenberg vom 26.–31. August 1914*. Braunschweig: Limbach, 1939. 63 S. (perleistas 1937 m. publikuoto to paties pavadinimo leidinio pagrindu).

¹⁹ *Tannenberg 1914–1924. Ein Buch von Ostpreußens Not, deutschem Heldentum und treuem Gedenken*. Königsberg: Heimatbund Ostpreußens, 1924. 28 S.

²⁰ *Festschrift zur Einweihung des Tannenberg-Denkmal am 18. September 1927*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1927. 39 S.; *Der Wiederaufbau Ostpreußens. Eine kulturelle, verwaltungstechnische und baukünstlerische Leistung*. Hrsg. von E. Göttgen. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1928, S. 1209–1215; SETTEGAST, Felix. *Das Umlegungsverfahren im Rahmen des Wiederaufbaues ostpreußischer Städte nach dem Russeneinfall 1914/15*. (Diss. Techn. H. Danzig 1926), 1928. 66 S.

²¹ BOESE, Willy. „Es blitzt im Ost“ – *Schicksalsbuch eines ostpreußischen Soldaten*. Königsberg in Preußen: Königsberger Allgemeine Zeitung, 1930. 256 S.; GAUSE, Fritz. Die Quellen zur Geschichte des Russeneinfalls in Ostpreußen im Jahre 1914. *Altpreußische Forschungen*, 1930, 7 Jhg, S. 82–106; GAUSE, Fritz. Ost- und Westpreußen während des Krieges. In: *Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preußenlande*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931, S. 642–655; GAUSE, Fritz. *Die Russen in Ostpreußen 1914/15*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931. 425 S.; RADUS-ZENKAVIČIUS, L[eonas]. *Im Nebel des Vergangenen. Erinnerungen eines ehemaligen Generalstäblers der alten russischen Armee*. Memel: Rytas, 1933. 236 S.; BENDZKO, Max. *Heiligenbeil im Weltkrieg*. Heiligenbeil: Ostpreußischer Heimatverlag, 1933. 84 S.

²² DRABE, Hans. Wie ich die Schlacht von Tannenberg 1914 erlebte. *Der ostpreußischer Erzieher*, 1934 Jhg, S. 508–510; EULENBURG, Graf zu. Der Kriegsausbruch und die ersten Grenzschutzkämpfe 1914 in Ostpreußen. *Jahrbuch des Kreises Stallupönen*, 1935, S. 48–71.

1936 ir 1937 m. – po 2 publikacijos²³, 1938 m. – 1²⁴, o 1939 m. – 7 publikacijos²⁵. Tokiu būdu 1920–1939 m. laikotarpis gali būti apibūdintas kaip sąlyginai ekstensyvus leidinių Didžiojo karo Rytprūsiose atsiminimų temomis tarpsnis. Bandydamas apibendrinti įvardytą ypatybę, istorikas Benjaminas Schultė pabrėžia, kad „po 1920 m. pasibaigusios politinės krizės ir prasidėjus ekonominiam sunkmečiui Vėimaro respublikos visuomenėje įvyko kolektyvinės sąmonės lūžis, nulėmęs karo patirties moralinio ir ideologinio spaudimo sociumo aspiracijoms bei lūkesčiams silpnėjimą“²⁶. Jo manymu, išskirtuoju momentu „Vokietijos visuomenė įžengė į refleksišiąją Didžiojo karo atminimo stadiją, kai viešajame atminimo kultūros diskurse Vokietijoje pradėjo įsitvirtinti individualias karo patirtis niveliavę bendri kanonai, kuriems ilgainiui pradėtas teikti politinių mitų rangas“²⁷. Tai buvo Vokietijos kaip „pokarinės šalies“ ir vokiečių kaip „pokarinės visuomenės“ formavimosi rezultatas. Istoriko Gerhardo Hirschfeldo nuomone, „Didžiojo karo brutalumas skatino Vokietijos visuomenę kuo greičiau pamiršti tikrąją jo patirtį, o istorikams bei liudininkams buvo skirtas uždavinys sukurti naują karo vaizdinį, atitrūkusį nuo realybės, tačiau patogų karo baisumus išgyvenusiai bei negrįžtamus praradimus patyrusiai generacijai“²⁸. Benjaminas Schultė tvirtinimu, „nors mūsų laukuose nutilo mirtį sėjantys pabūklai ir įsivyravo taikos nuotaikos, o didžioji Vokietijos visuomenės dalis norėjo atsiriboti nuo sukrečiančių atsiminimų apie karą ir jo sukeltų praradimų, vis dėlto karo patirtis ir jo vaizdiniai neišnyko iš žmonių mąstymo bei kasdienybės“²⁹. Didžiojo karo atminties aktualumą Vokietijos visuomenei, jo nuomone, didino kontroversiška Versalio sutartis, pokariniai politiniai sukrėtimai (1918–1919 m. revoliucija ir kaizerio Vilhelmo II pasitraukimas iš sosto, 1920 m. pavasario neramumai Berlyne (vadinamasis Kappo pučas), demilitarizuotos Reino zonos sukūrimas, Memelio / Klaipešos krašto atskyrimas 1920 m., Dancigo laisvojo miesto suformavimas 1920 m., Rūro

²³ HITZIGRATH, Otto. Die Eroberung von Eydtkuhnen und Kibarty durch die 1. Kavallerie-Division am 4. August 1914. *Jahrbuch des Kreises Stallupönen*, 1936, S. 74–80; DRABE, H[ans]. Ostpreußen und die Winterschlacht in Masuren. *Ostpreußischer Erzieher*, 1935 Jhg, S. 142–144; *Ostpreußische Frauen erleben den Krieg. Mit Beitrag von Katarina Botsky [u. a.]*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1937. 64 S.; KAHNS, Hans. *Das Reichsehrenmal Tannenbergs*. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1937. 36 S.

²⁴ GROSSE, Walther: Unsere 1. Kavallerie-Division in der Schlacht bei Gumbinnen (19. und 20. August 1914). *Ostpreußischer Bauernkalender*, 1938 Jhg, S. 88–90.

²⁵ GROSSE, Walther. *Die Schlacht bei Gumbinnen. Die Kämpfe in Ostpreußen vom 17.–20. Aug. 1914*. Tilsit: Holzner, 1939. 85 S.; GROSSE, Walther. *Tannenbergs 1914*. Königsberg: Ost-Europa Verlag, 1939. 64 S.; DEHNEN, Max; RASCHDORFF, Walter. *Heldenfriedhöfe in Ostpreußen*. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1939. 48 S.; SCHIMKAT, Max. Tannenbergs vor 25 Jahren. *Ostpreußischer Erzieher*, 1939 Jhg, S. 364–369.

²⁶ SCHULTE, Benjamin. *Das Scheitern „kulturellen Demobilisierung“ nach dem Ersten Weltkrieg: die Ruhrkrise 1923* [žiūrėta 2017 04 11]. Prieiga per internetą: <http://www.kas.de/upload/ACDP/HPM/HPM_19_12/Schulte.pdf>.

²⁷ Ten pat.

²⁸ HIRSCHFELD, Gerhard. Der Erste Weltkrieg in der deutschen und internationalen Geschichtsschreibung. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2004, Bd. 29–30, S. 3–5.

²⁹ SCHULTE, Benjamin. *Das Scheitern „kulturellen Demobilisierung“ nach dem Ersten Weltkrieg: die Ruhrkrise 1923* [žiūrėta 2017 04 11]. Prieiga per internetą: <http://www.kas.de/upload/ACDP/HPM/HPM_19_12/Schulte.pdf>.

srities okupacija 1923 m.) ir ekonominiai iššūkiai (reparacijos, hiperinfliacija, bedarbystės šuolis), dėl kurių karo pabaiga Vakarų fronte dalies Vokietijos visuomenės buvo vertinama kaip „negalutinis pralaimėjimas“, o Rytų fronte – kaip „atimta pergalė“ (abu minėti vertinimai buvo glaudžiai susiję su „dūrio į nugarą“ mitu (*Dolchstossmythos*))³⁰. Taigi, galima teigti, kad 1914–1916 m. ir 1917–1919 m. periodai atitiko „veikliosios atminties“ (karo siužetų panaudos propagandinius ir karo patirties nešėjų kolektyvinės tapatybės formavimo(si) tikslais) stadijos bruožus, o 1920–1939 m. laikotarpis gali būti apibūdintas kaip „kiekybinio perėjimo į kokybinę būseną“ periodas, kuris iš esmės atitiko „kaupiamosios atminties“ (ankstesniais tarpsniais susiformavusių atsiminimų naratyvų bei siužetų panaudos ideologiniais bei politiniais tikslais) stadijos kriterijus³¹. Kaip tam tikrą sąlyginę ribą reikėtų nurodyti 1935 m., kai Didžiojo karo Rytų Prūsijoje atminimo tematikos atžvilgiu įsigalėjo tendencijos ideologiškai ir propagandiškai naudoti įvairias Tanenbergo (taip pat ir generolo feldmaršalo Paulio von Hindenburgo kulto) kautynių mitemas³².

Remiantis struktūralistinės naratologinės bei turinio analizės prieigomis šiame tyrime išskirtos 25 tematikos (teminės grupės, rubrikos), susijusios su Didžiojo karo „rytprūsiskojo“ etapo refleksijomis minėto laikotarpio Vokietijos publicistiniame diskurse: 1) kautynės prie Tanenbergo (gen. feldmarš. Paulio von Hindenburgo ir gen. Ernsto Ludendorffo vaidmuo) (iš viso 104 publikacijos); 2) Rytų Prūsijos provincijos atkūrimas (ne mažiau kaip 74 publikacijos); 3) civilių gyventojų atsiminimai ir liudijimai apie „rusų invaziją“ Rytprūsiuose (daugiau kaip 31 publikacija); 4) „rusų invazijos“ Rytprūsiuose vaizdų rinkiniai ir fotografijų albumai (ne mažiau kaip 24 leidiniai); 5) Didžiojo karo „rusiškojo etapo“ eiga Rytų Prūsijos provincijoje (daugiau kaip 29 publikacijos); 6) Vokietijos kariuomenės veteranų atsiminimai apie kovas Rytų Prūsijoje (apie 51 publikacija); 7) Mozūrijos (1914 m. rugsėjo 9–14 d. ir „Žiemos“ (1915 m. vasario 7–22 d.) etapo) kautynės (daugiau kaip 21 publikacija); 8) atsiminimai ir liudijimai apie „rusų šeiminkavimą“ įvairiuose Rytprusių miestuose (ne mažiau kaip 29 publikacijos), 9) karo patirties refleksija „suprasti rusus“ (*die Russen verstehen*) pagrindu (apie 13 publikacijų); 10) Tanenbergo memorialo reikšmė Vokietijai ir vokiečių nacijai (apie 10 publikacijų); 11) strateginė ir taktinė

³⁰ SCHULTE, Benjamin. *Das Scheitern „kulturellen Demobilisierung“ nach dem Ersten Weltkrieg: die Ruhrkriese 1923* [žiūrėta 2017 04 11]. Prieiga per internetą: <http://www.kas.de/upload/ACDP/HPM/HPM_19_12/Schulte.pdf>.

³¹ ASSMANN, Aleida. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Verlag C. H. Beck München, 2006, S. 133–142, 149–150, 343–341.

³² Der Kampf auf der inneren Linie in Ostpreußen unter neuzeitlichen Verhältnissen. 1. Gumbinnen. 2. Tannenberg. *Militär Wochenblatt*, 1935, Nr. 119, S. 1891–1896, 1938–1944; EWERT, Otto. *Tannenberg. Schlachtfeld / Heldenfriedhöfe, Tannenberg-Nationaldenkmal; Denkmalsstadt Hohenstein und das Gräber-Verzeichnis*. Hrsg. von der Verwaltung des Tannenberg-Nationaldenkmalvereins. Hohenstein: E. Grüneberger, 1935. 96 S.; *Das Tannenberg-National-Denkmal. Eine Erläuterung von den Erbauern des Denkmals Reg.-Baumeister an D. Walter und Johannes KRÜGER, Architekten B.D.A.* Berlin–Charlottenburg, 1935. 14 S.; BÜRGER, Heinz. *Bei Tannenberg zwei Schlachten: Ritter und Feldherren auf Wacht im Osten*. Stuttgart, Berlin, Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1935. 95 S.

Rytų Prūsijos reikšmė Didžiojo karo eigai (ne mažiau kaip 8 publikacijos); 12) Rytprūsių karo belaisviai ir tremtiniai (daugiau kaip 8 publikacijos); 13) tiesioginių karo dalyvių pranešimai apie kovas Rytprūsiuose (daugiau kaip 3 publikacijos); 14) tiesioginių karo dalyvių Rytų Prūsijoje ego dokumentai (laiškai, dienoraščiai, apybraižos) ir jų refleksija to laikotarpio spaudoje (ne mažiau kaip 7 publikacijos); 15) Gumbinės mūšis (apie 7 publikacijos); 16) Rytprūsių karo pabėgėliai (iš viso 5 publikacijos); 17) Rytų Prūsijos išvadavimas iš „Rusijos jungo“ (iš viso 5 publikacijos); 18) sekvencijos apie Didįjį karą Rytprūsiuose edukacinėje ir pažintinėje literatūroje (daugiau kaip 5 leidiniai); 19) Rusijos kariuomenės nusikaltimai Rytų Prūsijoje (ne mažiau kaip 4 publikacijos); 20) gen. Maximiliano Prittwitzo vadovavimas Vokietijos 8-ajai armijai (apie 4 publikacijos); 21) Didysis karas Rytų Prūsijoje kaip Vokietijos ir Rusijos „civilizacinis susidūrimas“ (daugiau kaip 3 publikacijos); 22) Stalupėnų ir Hailigenbailio kautynės (apie 3 publikacijos); 23) Rusijos kariuomenės veteranų refleksijos apie kovas Rytų Prūsijoje ir (arba) jų analizė (apie 3 publikacijos); 24) Vokietijos karių kapinės Rytų Prūsijoje (daugiau kaip 2 leidiniai); 25) Vokietijos karinė sėkmė („persilaužimas“) kovose su Rusijos kariuomene Rytų Prūsijoje (daugiau kaip 1 leidinys) (detalios teminės grupės (rubrikos) pateikiamos 1-ojoje, 2-ojoje ir 3-iojoje diagramose (p. 84, 85, 86)).

Remiantis pateiktais empiriniais duomenimis ir jų preliminaria statistine analize galima konstatuoti, kad Didžiojo karo ir tarpukario laikotarpiais Vokietijoje susiformavo gana fragmentiškas „rytprūsiškojo“ karo etapo refleksijos rašytinių atsiminimų diskurse spektras. Tyrime nurodytais periodais jis išsiskyrė skirtingomis publikacijų įvardytomis tematikomis skelbimo dinamikos tendencijomis, kurias galėjo nulemti Vokietijos visuomenėje susiklosčiusių ideologinių preferencijų nuostatos, įvairių Didžiojo karo liudininkų (frontininkų, pabėgėlių, tremtinių, belaisvių) grupių aspiracijos ir valstybės administracinės galios struktūrų palaikomos Didžiojo karo atminimo kultūros formavimo (si) politikos kontroversijos imperiniu, Veimaro ir nacionalsocialistinio režimo periodais.

Vokietijoje 1914–1939 m. publikuotų prisiminimų Didžiojo karo Rytprūsiuose tematika turinio kaitos tendencijos

Atlikus kiekybinę bibliografinės medžiagos įvairiais Didžiojo karo Rytų Prūsijoje patirčių refleksijos aspektais (1-oji, 2-oji ir 3-oji diagramos) pjūvį pateikiami esminiai tyrime išskirtų periodų bruožai. Būtina pabrėžti, kad 1914–1916 m. tarpsniu publikacijų, skirtų Didžiojo karo Rytprūsiuose refleksijai, skelbimo dinamikai buvo būdingos orientacijos į Rytų Prūsijos atkūrimo (32 publikacijos), „Rusijos invaziją“ liudijančių Rytų Prūsijos gyventojų atsiminimų (27 publikacijos), Vokietijos kariuomenės veteranų atsiminimų apie „rytprūsiškąjį“ Didžiojo karo etapą (20 publikacijų), kautynių prie Tanenbergo (taip pat gen. feldmarš. P. von Hindenburgo ir gen. E. Ludendorffo personalijų) (16 publikacijų), „Rusijos invazijos“ Rytų Prūsijoje vizualinių reprezentacijų (14 publikacijų) bei

„rusų šeimininkavimo“ Rytų Prūsijos provincijoje socialinių ir ekonominių padarinių (11 publikacijų) tematikas (išsamesnė publikacijų Didžiojo karo Rytprūsioose patirties refleksijos teminių grupių dinamikos 1914–1916 m. charakteristika pateikta 1-ojoje diagramoje (p. 84)).

Tačiau 1917–1919 m. laikotarpiu iš nurodytų teminių grupių tvirčiausią poziciją išlaikė tik Rytų Prūsijos provincijos atkūrimo (29 publikacijos) rubrika (šios tematikos publikacijos nestokojo aktualumo, nes išskirtuoju laikotarpiu Rytprūsių atkūrimo procesas įgavo intensyvų pagreitį, kuris iš esmės tęsėsi iki 1924 m.). Įvardytu periodu dviem trečdaliais (nuo 16 iki 5) sumažėjo ir publikacijų Tanenbergo kautynių (taip pat ir gen. feldmarš. P. von Hindenburgo ir gen. E. Ludendorffo) tematika, taip pat pastebimai (nuo 20 iki 3) smuktelėjo Vokietijos kariuomenės veteranų atsiminimų apie kovas Rytprūsioose, „rusmečio“ Rytų Prūsijoje vaizdinių reprezentacijų (nuo 14 iki 9), „rusų šeimininkavimo“ šioje buvusios Vokietijos imperijos provincijoje socialinių ir ekonominių padarinių (nuo 11 iki 3) bei Mozūrijos (1914 m. rugsėjo 9–14 d. ir „Žiemos“ (1915 m. vasario 7–22 d. etapo) kautynių (nuo 5 iki 1) teminių grupių leidinių bei straipsnių periodinėje spaudoje kiekis. Be to, 1917–1919 m. autorių ir leidėjų dėmesio nesulaukė 1914–1916 m. susiformavusios civilių gyventojų atsiminimų ir liudijimų apie „rusų tvaną“ Rytų Prūsijoje, Didžiojo karo „rusiškojo etapo“ eigos Rytų Prūsijos provincijoje, Rusijos kariuomenės nusikaltimų Rytprūsioose bei tiesioginių karo Rytų Prūsijoje dalyvių pranešimų teminės rubrikos. Svarbu pabrėžti ir tai, kad dalies teminių grupių publikacijų, skirtų Didžiojo karo patirties refleksijoms, skelbimo dinamika išliko stabili ir pirmuoju, ir antruoju periodais, išskirtais tyrime. Ši tendencija būdinga atskirų leidinių bei straipsnių periodinėje spaudoje publikacijoms, dedikuotoms Rytų Prūsijos strateginės ir taktinės reikšmės Didžiojo karo eigai (kiekvieniu tarpsniu paskelbta po 5 publikacijas), Rytprūsių karo belaisvių ir tremtinių (po 4 publikacijas) ir Rytų Prūsijos iš(si)vadavimo iš „Rusijos jungo“ (po 2 publikacijas) tematikoms (detalesnė informacija apie aktualizuojamą chronologiniu tarpsniu Vokietijos publicistiniame diskurse cirkuliavusių naratyvų, susijusių Didžiojo karo Rytprūsioose refleksija, dinamiką pateikta 2-ojoje diagramoje (p. 85)).

Naujos teminės rubrikos, skirtos įvairiems Didžiojo karo Rytų Prūsijoje refleksijos aspektams, ypač atsirado 1920–1939 m. laikotarpiu. Tai buvo buvo Gumbinės mūšio (7 publikacijos), gen. Maximilliano Prittwitzo vadovavimo Vokietijos 8-ajai armijai³³

³³ Rengiantis karui su Rusija vadovavimas Rytprūsių gynybos tikslais suformuotai Vokietijos 8-ajai armijai 1914 m. rugpjūčio 2 d. buvo patikėtas gen. Maximilianui von Prittwitzui. Rugpjūčio 20 d. patyręs pralaimėjimą prie Gumbinės gen. M. von Prittwitzas pateikė Vokietijos generaliniam štabui siūlymą atitraukti kariuomenę už Vyslos ir palikti Rytų Prūsiją (SCHÄFER, [Theobald] von. Wollte Generaloberst von Prittwitz im August 1914 hinter die Weichsel zurückgehen? *Militär Wochenblatt*, 1921, Nr. 105, S. 985–986). Rugpjūčio 22 d. jis buvo atstatydas, o gen. Paulius von Hindenburgas paskirtas naujuoju armijos vadu. Tarpukario laikotarpiu Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose apie Didįjį karą Rytprūsioose gen. M. Prittwitzo poelgis neretai buvo vertinamas kaip „panikos precedentas“. Šiuo pagrindu tekstualiniame diskurse ir istoriografijoje įsitvirtino „Prittwitzo atvejo“ (*Der Fall Prittwitz*) sąvoka. (žr. KABISCH, Ernst. Der Fall Prittwitz. In: KABISCH, Ernst. *Streitfragen des Weltkrieges*. Stuttgart: Berger, 1924, S. 65–87).

(4 publikacijos), Stalupėnų ir Hailigenbailio kautynių ir Rusijos kariuomenės veteranų refleksijos apie kovas Rytų Prūsijoje (3 publikacijos). Aptariamuoju periodu publikacijų skaičiumi išsiskyrė naujos rubrikos, skirtos atskirų Vokietijos kariuomenės dalinių, pasižymėjusių kovose su rusais Rytprūsiose (18 publikacijų), Tanenbergo memorialo reikšmės Vokietijos valstybei bei vokiečių nacijai (10 publikacijų) bei ypač specifinei – „Rusijos invazijos“ Rytprūsiose – patirties refleksijos „suprasti rusus“ (*die Russen verstehen*) (13 publikacijų) tematikoms. Tyrime išskirtuoju trečiuoju periodu lyderio pozicijos Didžiojo karo „rytprūsiškojo“ etapo tekstinių refleksijų diskurse atiteko Tanenbergo kautynių (gen. feldmarš. P. von Hindenburgo ir gen. E. Ludendorffo) (83 publikacijos), Didžiojo karo „rusiškojo etapo“ eigos Rytų Prūsijoje (20 publikacijų) ir Mozūrijos (1914 m. rugsėjo 9–14 d. ir „Žiemos“ (1915 m. vasario 7–22 d.) etapo) kautynių (15 publikacijų) tematikoms dedikuoti atskiri leidiniai ir straipsniai periodinėje spaudoje (išsamesnė informacija apie 1920–1939 m. Vokietijoje išleistų atskirų leidinių bei straipsnių periodinėje spaudoje naratyvinius turinius ir publikavimo dinamiką pateikta 3-ojoje diagramoje (p. 86)).

Publikacijų įvairiais Didžiojo karo Rytų Prūsijoje atminimo aspektais (pa)skelbimo dinamikos kiekybinė-statistinė analizė sudaro prielaidas pabandyti identifikuoti tam tikras atsiminimų apie „rusmetį“, „rusų tvaną“, „Rusijos invaziją“, „rusų prakeiksmą“ Rytų Prūsijoje turinio kaitos tendencijas. Svarbu pabrėžti, kad nurodytos statistinės bei struktūralinės naratologinės ir turinio (*content*) analitinės priegos gali padėti paaiškinti ir kai kuriuos publikacijų, (pa)skelbtų Vokietijoje karo periodu bei tarpukario laikotarpiais, įvardinta tematika bruožus. Viena tokių, labiausiai pastebimų, ypatybių yra ta, kad 1914–1916 m. Vokietijos leidybiniuose centruose paskelbtose publikacijose „Rusijos invazijos“ Rytų Prūsijoje periodas daugiausia reflektuotas per karo veiksmų (taktinių operacijų, kariuomenės dalinių manevravimo, lokalinių kautynių) prizmę. Daugelis Berlyne, Miunchene ir kituose leidybiniuose centruose publikuotų atsiminimų, skirtų „rytprūsiškam“ Didžiojo karo etapui, yra sukoncentruoti į atsiminimus apie Vokietijos karinių pajėgų situaciją, jų operacijas bandant stabdyti į Rytprūsius įsiveržusią Rusijos kariuomenę bei pirmąsias karines sėkmes³⁴. Pastebėtina, kad tokia publikacijų kontekste daugiausia stengtasi operuoti kautynių prie Tanenbergo (kartu ir gen. feldmarš.

³⁴ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2851, 2852, 2854, 2855, 2859, 2860, 2863, 2866, 2907, 2948, 2972, 2977; BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 1: *Die Vorgeschichte/Der Krieg bis zur Vogesenschlacht*. München: Albert Langen, 1914. 362 S.; BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 5: *Von dem Falle Tsingtau bis zur Jahreswende*. München: Albert Langen, 1916. 339 S.; BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 6: *Von der Jahreswende bis zum achtzehnten Februar*. München: Albert Langen, 1916. 362 S.; BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 7: *Von achtzehnten Februar bis zur Befreiung Memels*. München: Albert Langen, 1916. 352 S.; AUGUSTIN, Albert. *Die Schlachtfelder Ostpreußens und der Fremdenverkehr*. Vortrag. Allenstein: Karl Danehl, 1916. 15 S.

P. von Hindenburgo bei generolo Ernsto Ludendorffo)³⁵ bei Mozūrijos (1914 m. rugsėjo 9–14 d. ir „Žiemos“ (1915 m. vasario 7–22 d.) etapo) kautynių³⁶ naratyvais. O Rytų Prūsijoje išskirtuoju periodu paskelbtose publikacijose ypač daug dėmesio skirta Stalupėnų, Gumbinės ir Tilžės ginamosioms kautynėms³⁷, kurios Vokietijai nebuvo pergalingos ir formaliu požiūriu negalėjo būti vertinamos kaip karinė sėkmė. Manytina, 1914–1915 m. formavosi prielaidos atsirasti kontrastuojantiems Tanenbergo, Mozūrijos (abiejų etapų) bei Stalupėnų, Gumbinės ir Tilžės kautynių reikšmės vertinimams Vokietijos imperijos valdžios bei karinės vadovybės sluoksnių ir Rytų Prūsijos lokaliųjų politinių bei visuomeninių grupių terpėse. Vokietijos politinės galios ir karinės vadovybės struktūros (pvz., generalinis štabas) nebuvo suinteresuotos pabrėžti Stalupėnų, Gumbinės ir Tilžės kautynių vaidmens, skirdamos joms „pasienio“, „taktinių“ („stabdomųjų“) kautynių reikšmę. Vertinant karo eigos požiūriu, minėtas kautynes Vokietijos karinės pajėgos pralaimėjo ir Rusija pasiekė tam tikrą taktinio manevro (įsiveržimas į Vokietijos teritoriją plačiu frontu, veiksmų derinimas su Galicijos fronto uždaviniais) pranašumą³⁸ bei strategiškai svarbų (dalies Vokietijos kariuomenės kontingento atitraukimo iš Vakarų (Prancūzijos fronto³⁹) uždavinį. Todėl esminiu Vokietijos politinės galios bei karinės vadovybės struktūrų orientyru karo patirties refleksijos viešojoje bendravimo terpėje tapo pergalės prie Tanenbergo ir netrukus taktiškai išplėtotos karinės sėkmės Mozūrijos ežeryno (1914 m. rugsėjo mėn.) operacijoje eskalavimas. Pergalė prie Tanenbergo ir „rusų išstūmimas“ iš Rytų Prūsijos po Mozūrijos operacijos iš esmės buvo viena didžiausių Vokietijos karo pergalių 1914–1915 m. laikotarpiu – tai lėmė 1915 m. sėkmingą prasiveržimą, kurio metu buvo užimta Varšuva, Kaunas, Vilnius, Gardinas⁴⁰. Taigi pergalės prie Tanenbergo naratyvas jau 1915 m. pradėtas projektuoti kaip viena esminių „Didžiosios pergalės“ Rytprūsijoje mitemų, kuri tarpukario laikotarpiu ilgainiui transformavosi į Tanenbergo

³⁵ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2856, 2857, 2861, 2864, 2867, 2899, 2901–2905, 2965; POTT, *Auf dem Schlachtfeld von Tannenberg. Eine Siegespredigt gehalten in Dankheim und Puchalowo am 1. September 1914 von Divisionspfarrer, Privatdozent Liz. Pott in Königsberg*. Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung (G. Braun), 1914. 8 S.; FISCHER-GRAUDENZ, Paul. *Bei Tannenberg 1410 und 1914. Die Schlacht bei Tannenberg-Grünfelde am 15. Juli 1410 und die Schlachten bei Gilgenburg-Hohenstein-Ortelsburg (Schlacht bei Tannenberg) 27., 28., 29. August 1914*. Lissa i. P.: Oskar Eulitz, 1915. 120 S.; SCHOTT, Richard. *Ostpreussen und sein Hindenburg. Vaterländisches Schauspiel aus der Geschichte der Ostmark*. Musik vom Kgl. Musikdirektor Prof. Ferdinand Hummel. Berlin: Buchdruckerei Gustav Asche, 1915. 16 S.; POLLITT, Walther. *Auf Hindenburgs Spuren nach Rußland hinein. Tagebuchblätter eines Feldgeistlichen*. Berlin: Vaterländische Verlags- und Kunstanstalt, 1916. 192 S.

³⁶ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2868, 2899, 2947, 2949; *Die Winterschlacht in Masuren*. (Krieg und Sieg nach Berichten der Zeitgenossen, Nr. 13). Berlin & Leipzig: Hillger, 1915.

³⁷ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 6982, 12005, 12388, 12389, 12391, 12393; SALZMANN, Ernst. *Kriegsjahr 1914/15*. Allenstein Ostpreußen. Allenstein: A. Goldau vorm. R. Bludau, 1915. 8 S.

³⁸ WINTER, Jay; PROST, Antoine. *The Great War History. Debates and Controversies, 1914 to the Present. (Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare)*. New York: Cambridge University Press, 2005, p. 38–39.

³⁹ ПОСТНИКОВ, Николай Д. *1-ая армия Ренненкампа: битва за Восточную Пруссию*. Москва: Изд-во МГОУ, 2012, с. 57–59.

⁴⁰ KOSSERT, Andreas. *Der Mythos von Tannenberg* [žiūrėta 2017 03 25]. Prieiga per internetą: <<http://www.zeit.de/2014/08/erster-weltkrieg-ostpreussen>>.

mitą. Kautynių prie Tanenbergo ir gen. feldmaršalo P. von Hindenburgo bei gen. Ernsto Ludendorffo nuopelnų „triuškinant rusus“ Rytų Prūsijoje tematika 1914–1916 m. buvo išleista 16 publikacijų (atskiri leidiniai ir straipsniai periodikoje)⁴¹. 1917–1919 m. įvardytai tematikai buvo skirtos 5 publikacijos (2 atskiri leidiniai bei 3 straipsniai karinėje periodikoje)⁴². Tačiau 1920–1939 m. Tanenbergas, gen. feldmarš. P. von Hindenburgo personalija bei gen. E. Ludendorffo vaidmens kontroversijos tapo dominuojančiais Didžiojo karo Rytprūsiose refleksijos diskurso tarpukario Vokietijoje naratyvais. Minėtoju tarpsniu kautynių prie Tanenbergo, gen. feldmarš. P. von Hindenburgo ir gen. E. Ludendorffo tematikoms Vokietijoje buvo skirtos 83 publikacijos (atskiri leidiniai ir straipsniai moksliniuose, visuomeniniuose, kariniuose ir politinės-ideologinės pakraipos periodiniuose (pvz., *Wissen und Wehr*, *Wehrmacht*, *Militär-Wochenblatt*, *Deutscher Offiziere Bund*) šaltiniuose)⁴³. Svarbu pabrėžti, kad iš minėto skaičiaus 5 publikacijos⁴⁴ buvo prezentuotos leidiniuose, paskelbtuose Rytų Prūsijoje. Remiantis minėtais faktais galima pritarti Benjaminio Ziemanno nuomonei, kad Tanenbergo mitas buvo pirmasis didžiųjų karo pasakojimų Vokietijos triadoje (kartu su Langemarko ir Verderno mitais), susiformavęs pradinėje karo stadijoje⁴⁵. Esminis jo bruožas – „prieš gaivališką priešą“ pasiektos pergalės⁴⁶ leitmotyvas, o Verderno ir Langemarko mitai semantiškai buvo gretinami su „vokiečių tautos ištvermės ir pasiaukojimo“⁴⁷ suvokiniais. Tokiu būdu Tanenbergo mito genezės mechanizmas sudarė prielaidas formuotis atsiminimų apie karą Rytprūsiose kanonui, kuriame koncentruotasi į kautynių prie Tanenbergo ir Mozūrijoje (1914 m. rugsėjo ir 1915 m. vasario mėn.) reikšmės refleksiją bei P. von Hindenburgo bei E. Ludendorffo karvedystės gebėjimų recepciją⁴⁸. Šios tendencijos atžvilgiu ypač išsiskyrė 1920–1939 m. laikotarpis, kurį galima pavadinti Tanenbergo mito ir gen. feldmarš.

⁴¹ Žr. 34 nuorodą.

⁴² WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2906–2909.

⁴³ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2910–2915, 2918–2920, 2922–2926, 2928, 2931, 2932–2934, 2936, 2940–2942, 2944a, 2945, 2946, 3698, 14033; WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1324–1328, 1330, 1332–1334, 1338–1344, 1346, 1350–1359, 1362, 1368, 1369, 1371, 1372; WERMKE, Ernst. Bd. 3, Nr. 3576–3578, 3580–3590, 3594; SCHÄFER, Theobald von. *Tannenberg*. (Schlachten des Weltkrieges. 19). Oldenburg, Berlin: Stalling, 1927. 272 S.; *Das Tannenberg-National-Denkmal*. Eine Erläuterung von den Erbauern des Denkmals Regional Baumeister an D. Walter und Johannes KRÜGER, Architekten B. D. A. Berlin-Charlottenburg, 1935; BÜRGER, Heinz. *Bei Tannenberg zwei Schlachten: Ritter und Feldherren auf Wacht im Osten*. Stuttgart, Berlin, Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1935. 95 S.

⁴⁴ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2873, 2929, 2939; WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1939–1970*, Nr. 3583, 3592.

⁴⁵ ZIEMANN, Benjamin. Die deutsche Nation und ihr zentraler Erinnerungsort. Das »Nationaldenkmal für die Gefallenen im Weltkriege« und die Idee des »Unbekannten Soldaten« 1914–1935. In: *Krieg und Erinnerung. Fallstudien zum 19. und 20. Jahrhundert* (Formen der Erinnerung, Bd. 4). Hrsg. H. Berding, K. Heller, W. Speitkamp. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000, S. 67–69.

⁴⁶ POTT. *Auf dem Schlachtfeld von Tannenberg. Eine Siegespredigt gehalten in Dankheim und Puchalowo am 1. September 1914 von Divisionspfarrer, Privatdozent Liz. Pott in Königsberg*. Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung (G. Braun), 1914, S. 3–8.

⁴⁷ GÜNTHER, Albrecht Erich. *Tannenberg und Verdun. Deutsches Volkstum*, 1936, Nr. 2, S. 826–833.

⁴⁸ Žr. 42 ir 43 nuorodas.

P. von Hindenburgo mitemos eskalacijos periodu. Įdomu tai, kad išskirtuoju laikotarpiu generalinės Tanenbergo ir gen. feldmarš. P. von Hindenburgo lemiamo vaidmens kovose dėl Rytų Prūsijos mito versijos formavimosi tarpsniu (1919–1934 m.) egzistavo prielaidos ir alternatyviai traktuotei, pabrėžusiai gen. E. Ludendorffo reikšmę pasiekiant pergalę prieš Rusijos karines pajėgas Rytprūsiose⁴⁹. Aptartos tendencijos buvo būdingos ir atskirų leidinių bei straipsnių periodiniuose leidiniuose teminei grupei, skirtai Mozūrijos (abiejų etapų) kautynių refleksijai. 1914–1916 m. periodu Vokietijoje buvo publikuoti 5⁵⁰, 1917–1919 m. – 1 publikacija⁵¹, o 1920–1939 m. – 15 minėto turinio atsiminimų⁵².

Turinio atžvilgiu publikacijoms apie Tanenbergo kautynes artimi, tačiau semantinės sandaros požiūriu specifiški, yra atskiri leidiniai, skirti Tanenbergo memorialo (po 1935 m. – Hindenburgo mauzoliejaus) reikšmės Vokietijai ir vokiečių nacijai tematikai. 1920–1939 m. įvardytai tematikai buvo skirta ne mažiau kaip 10 publikacijų (iš jų 3 leidiniai buvo publikuoti Karaliaučiuje)⁵³. Jose Tanenbergo memorialas reflektuojamas ne tik kaip Rytų Prūsijos sureikšminimo Didžiojo karo atminimo diskurse Vokietijoje simbolis⁵⁴, bet ir kaip praktinė Rytprusių išskirtinės istorinės patirties pažinimo priemonė⁵⁵. Galima teigti, kad išskirtuoju laikotarpiu lygiagrečiai su kautynių prie Tanenbergo mitemomis buvo kuriamas 1924–1927 m. sukurto Tanenbergo memorialo, kaip extraordinarinės reikšmės simbolio, naratyvas. Išskirtini mažiausiai keturi suvokiniai, sudarantys minėto naratyvo turinį: 1) 1914-ųjų Tanenbergo kautynėse pasiekta Vokietijos ginklo pergalė atskleidė *Rusijos*, kaip despotijos, ir *rusų*, kaip „tautine idėja bei istorine tradicija neįerdvintos žmonių masės“, atsilikimą⁵⁶; 2) mūšyje prie Tanenbergo Rusijos kariuomenės pajėgoms (2-oji Samsonovo armija) gausumu gerokai nusileidusių Vokietijos kariuomenės junginių (skubiai iš Vakarų fronto permestos divizijos) pergalė

⁴⁹ Kaip pavyzdžiai nurodytini: LUDENDORFF, Erich. *Meine Kriegserinnerungen: 1914–1918*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn Verlagsbuchhandlung, 1919. 628 S.; SCHÄFER, Theobald von. Ludendorffs Glück bei Tannenberg. *Deutscher Offiziere Bund*, 1924, Nr. 3, S. 34; LEZIUS, Martin. *Ludendorff – „Ich schlug d. Schlacht“, „Ich rettete auch Ostpreußen“, „Ich löste die Aufgabe im Osten“, „Ich führte die Bewegungen“, eine Erledigung!* Berlin: Leddihn, 1934. 16 S.; LUDENDORFF, Erich. *Tannenberg. Zum 20. Jahrestag der Schlacht*. München: Ludendorff, 1934. 45 S.

⁵⁰ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2868, 2900, 2947, 2949, 2950.

⁵¹ Ten pat, Nr. 2952.

⁵² Ten pat, Nr. 2917, 2927, 2943, 2944, 2954, 2955, 2958; WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1371, 1374, 1377, 1379, 1381–1383. WERMKE, Ernst. Bd. 3, Nr. 3608.

⁵³ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2916, 2937a, 2937b; WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 5941, 5943, 5946; WERMKE, Ernst. Bd. 3, Nr. 3593; *Hindenburger-Denkmal für das deutsche Volk. Eine Ehrengabe zum 80. Geburtstag des Reichspräsidenten*. Hrsg. von Paul LINDENBERG. Berlin: Vaterländischer Verlag C. A. Weller, 1927. 450 S.; *Festschrift zur Einweihung des Tannenberg-Denkmal am 18. September 1927*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1927. 39 S. *Das Tannenberg-National-Denkmal*. Eine Erläuterung von den Erbauern des Denkmals Reg.-Baumeister a. D. Walter und Johannes KRÜGER, Architekten B. D. A. Berlin-Charlottenburg, 1935.

⁵⁴ *Festschrift zur Einweihung des Tannenberg-Denkmal am 18. Sept. 1927*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1927, S. 25–28.

⁵⁵ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2937b.

⁵⁶ DITFURTH, von. Siegeswille und Ermüdung der Truppe. An Beispielen aus der Schlacht von Tannenberg. *Deutsche Wehr*, 1928, S. 234–236.

įrodė Vokietijos kariuomenės „dvasinį“ pranašumą prieš „archajiškas“ Rusijos „kariaunas“⁵⁷; 3) Vokietijos karinei vadovybei (pirmiausia gen. feldmarš. P. von Hindenburgui) ir Vokietijos kariams prie Tanenbergo pavyko pakartoti Kanų kautynių⁵⁸, įvykusių 216 m. pr. m. e., sėkmę ir „atsiteisti“ už 1410 m. pralaimėjimą⁵⁹ (tokia nuostata sudarė prielaidas suteikti „stebuklo“ reikšmę Tanenbergo pergalei, o gen. feldmarš. P. von Hindenburgą tapatinti su kartaginiečių karvedžiu Hanibalu arba su Vokiečių ordino magistru Ulrichu von Jungingenu⁶⁰); 4) kautynės prie Tanenbergo pašalino „amžinąją pražūtį“ alsavusią Rusijos despotijos grėsmę“ Rytų Prūsijai bei visai Vokietijai ir nutraukė Rusijos kariuomenės (kaip „nekontroliuojamos slavų masės“) įsiveržimą⁶¹. Taigi, Tanenbergo memorialo reikšmę pabrėžusių publikacijų kontekste susidarė prielaidos formuoti ne tik gen. feldmarš. P. von Hindenburgo kaip „Rytprūsių gelbėtojo“ įvaizdžiui, bet ir jo kaip „neklydusio stratego“ ir „pasišventusio karvedžio“⁶² reprezentacijoms. Šios nuostatos atliepė viešosios nuomonės formavimo(si) tendencijas Vokietijoje 4-ojo dešimtmečio pradžioje ir ypač nacionalsocialistų plėtotos Hindenburgo kulto propagandos preferencijas (pvz., jas demonstravo 1933 m. rugpjūčio 27 d. įvykusi „Tanenbergo šventė“ (Adolfo Hitlerio ir kitų NSDAP lyderių bei prezidento P. Hindenbrugo apsilankymo memorialine ceremonija) ir 1935 m. spalio 2 d. įgyvendintas sprendimas Tanenbergo memorialiniam kompleksui priskirti „imperinės reikšmės paminklo“ statusą⁶³).

Tačiau Rytų Prūsijoje 1914–1916 m. paskelbtose publikacijose išvelgtina intencija „atsitraukti“ nuo centralizuotai kurto Tanenbergo kautynių mito bei gen. feldmarš. P. von Hindenburgo preferencijų ir susitelkti į „Rusijos invaziją“ bei „rusų viešpatavimą“ provincijoje nulėmusias prielaidas – Rytų Prūsijos ekonominę ir socialinę atsilikimą prieš-

⁵⁷ DITFURTH, von. Siegeswille und Ermüdung der Truppe. An Beispielen aus der Schlacht von Tannenberg. *Deutsche Wehr*, 1928, S. 234–236.

⁵⁸ FRANÇOIS, Hermann von. *Tannenberg. Das Cannae des Weltkrieges in Wort und Bild*. Berlin: Deutscher Jägerbund, 1926, S. 65–70.

⁵⁹ FISCHER-GRAUDENZ, Paul. *Bei Tannenberg 1410 und 1914. Die Schlacht bei Tannenberg-Grünfelde am 15. Juli 1410 und die Schlachten bei Gilgenburg-Hohenstein-Ortelsburg (Schlacht bei Tannenberg) 27., 28., 29. August 1914*. Lissa i. P.: Oskar Eulitz, 1915, S. 3–7.

⁶⁰ STRECKER, Karl. *Von Hannibal zu Hindenburg. Studien über Hindenburgs Strategie und ihre Vorläufer mit Skizzen der Schlachten bei Cannä, Kunersdorf, Sedan, Tannenberg, an der Masurischen Seen*. Berlin: Curtius 1915, S. 17–20.

⁶¹ *Tannenberg 1914–1924. Ein Buch von Ostpreußens Not, deutschem Heldentum und treuem Gedenken*. Hrsg. vom Heimatbund Ostpreußen. Königsberg: Heimatbund Ostpreußen, 1924, S. 27–28.

⁶² NIEMANN, Hans. *Hindenburgs Siege bei Tannenberg und Angerburg. August–September 1914. Das Cannae und Leuthen der Gegenwart*. 8. Aufl. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1915, S. 13–15.

⁶³ *Das Tannenberg-National-Denkmal. Eine Erläuterung von den Erbauern des Denkmals Reg.-Baumeister an D. Walter und Johannes KRÜGER, Architekten B. D. A.* Berlin-Charlottenburg, 1935, S. 5–14.

kariu, pralaimėtas Stalupėnų, Gumbinės bei Tilžės kautynes⁶⁴. Šiuo atveju ypač iškalbingi naratyvai, kuriuose teigta, kad ties Stalupėnais, Gumbine bei Tilže nesugebėta atsilaikyti „prieš rusų ordas“ dėl Rytų Prūsijos ekonominio (dominuojantis agrarinis sektorius ir mažiau išvystyta miestų ekonomika) atsilikimo (stokota materialinių resursų gynybai) ir pastarosios aplinkybės nulemtų socialinių problemų (dėl provincijos kaimiškų vietovių gyventojų pasyvumo stokota pajėgų *Landsturmui*, miestuose dislokuotų karinių dalinių vadovybei sunkiai sekėsi į gynybos organizavimą įtraukti miestiečius)⁶⁵. Kita vertus, kautynės ties Gumbine įvardyto periodo publikacijose, paskelbtose Rytų Prūsijoje, neretai traktuojamos kaip „persilaužimo momentas“⁶⁶, sutrukdęs susijungti Rusijos 1-osios ir 2-osios armijų pajėgoms ir taip sukūręs prielaidas Vokietijos generaliniam štabui pergrupuoti Rytų Prūsijoje turėtus karinius rezervus bei operatyviai panaudoti atvykusį papildomą kontingentą. Šiuo požiūriu Gumbinės kautynės buvo pagrindinė „Didžiosios pergalės“ prie Tanenbergo prielaida, kurią užtikrino lokaliųjų Rytų Prūsijos provincijos pajėgų veiksmi⁶⁷. Asmeninių liudijimų kontekste pastebimos tendencijos Gumbinės kautynes vertinti kaip susidariusią galimybę Rytų Prūsijos civiliams gyventojams išvengti dar didesnės „rusų prakeiksmo“ bangos⁶⁸, taip pabrėžiant eventualią tikimybę, kad pabėgėlių skaičius bei fiziniai ir materialiniai Rytprūsių provincijos nuostoliai galėjo būti gerokai didesni, o politinės pasekmės – daug sudėtingesnės. Tokie teiginiai ypač buvo būdingi 1920–1939 m. Vokietijos memuaristiniame diskurse susiformavusioms teminėms grupėms, skirtoms Vokietijos ir Rusijos kolizijos Rytų Prūsijoje militariniams aspektams. Įvardyto laikotarpio kontekste būtų galima išskirti keletą autorių, svariai prisidėjusių prie Mozūrijos (1914 m. rugėjo 9–14 d. ir „Žiemos“ (1915 m. vasario 7–22 d.) etapo), Stalupėnų ir Gumbinės kautynių naratyvų, kaip alternatyvos dominuojančiam Tanenbergui, kūrimo. Iš jų paminėtinas Vokietijos armijos pėstininkų generolas Her-

⁶⁴ MOSZEIK, [Karl]. *Stallupönen. Geschichtliches bis zum Russeneinfall 1914*. Leipzig–Stötteritz: Verlag für Heimatkunde, 1916, S. 7–32; QUENTIN, [Eberhard]. *Tilsit unter der Russenherrschaft*. Erinnerungen von Stadtrat Quentin, Tilsit. (Abdruck aus der „Herforder Zeitung“). Tilsit: Buchdruckerei J. Reylaender & Sohn, 1915, S. 3–24; SCHWENNER, Ernst. *Tilsit unter Russischer Herrschaft. Aufzeichnungen*. Tilsit: Buchdruckerei J. Reylaender & Sohn, 1915, S. 3–60; *Tilsit unter russischer Herrschaft. 26. August bis 12. September 1914*. Hrsg. vom Verleger [E. Pawlowski]. Tilsit: Eduard Pawlowski, 1915, S. 5–12, 34–46.

⁶⁵ BRACKMANN, A[lbert]. Der erste Einfall der Russen in Ostpreußen. *Ostpreussische Kriegshefte*, 1915, H. 1, S. 9–29, 53–59.

⁶⁶ REQUADT, F. *Wie wir Ostpreußen befreiten. Aufzeichnungen, aus der Augustfeldzug 1914*. Köln: Schaffstein, 1915, S. 55.

⁶⁷ USEDOM, Oskar. *Im Kampf mit dem russischen Koloß*. Leipzig: Hesse & Becker, 1916, S. 21–29.

⁶⁸ BREMEN, Walter von. *Unsere ersten Siege in West und Ost, August und September 1914*. Berlin: Kameradschaft, 1914, S. 41–43.

mannas François, 1920–1932 m. nemažai dėmesio skyręs ne tik Tanenbergo mūšio⁶⁹, bet ir įvairiems Stalupėnų, Gumbinės ir Mozūrijos kautynių aspektams atskleisti. Išskirtuoju laikotarpiu jis parengė 5 publikacijas, skirtas įvardyti tematikai⁷⁰. Jos nestokojo detalių iš asmeninės autoriaus karinės patirties – inf. gen. H. François buvo kovų su Rusijos kariuomene Rytprūsioose veteranas ir pagrindinių taktiškai svarbių Vokietijos 8-osios armijos I korpuso kontratakų prie Stalupėnų ir Gumbinės iniciatorius, išsiskyres savarankišku požiūriu į Rytų Prūsijos provincijos gynybos organizavimą⁷¹. Inf. gen. H. François pristatė save kaip gen. Maximiliano Prittwitzo ir gen. E. Ludendorffo oponentą⁷², todėl savo kūriniuose negailėjo kritikos kai kuriems minėtų Vokietijos karinės vadovybės personalijų sprendimams⁷³. Šiuo atžvilgiu taip pat išskirtini atskiri leidiniai bei straipsniai periodikoje, dedikuoti Gumbinės kautynių „atvejo“ analizei bei memuarinei refleksijai. Minėtuoju periodu šiai tematikai buvo skirti 6 straipsniai periodikoje ir 1 atskiras leidinys (paskelbtas Tilžėje)⁷⁴. Susidomėjimas Gumbinės „atveju“ neišvengiamai formavo gen. Maximiliano Prittwitzo „precedento“ recepcijos aktualumą. 1920–1939 m. tarpsniu Vokietijoje šiai tematikai buvo skirti 3 straipsniai periodinėje spaudoje ir 1 atskiras leidinys⁷⁵. Tuo laikotarpiu dėmesio sulaukė ir Stalupėnų bei Hailigenbailio kautynių eigos analizės bei memuarinės refleksijos – 1920–1939 m. Vokietijoje tokiu turiniu išsiskyrė 2 publikacijos periodikoje bei 1 atskiras leidinys⁷⁶.

⁶⁹ FRANÇOIS, Hermann von. *Marneschlacht und Tannenberg. Betrachtungen zur deutschen Kriegsführung des ersten sechsKriegswochen*. Berlin: Scherl, 1920. 296 S.; FRANÇOIS, [Herm.] von. *Tannenberg. Hindenburg-Denkmal*, 1922, S. 91–116; FRANÇOIS, Hermann von. *Tannenberg. Das Cannae des Weltkrieges in Wort und Bild*. Berlin: Deutscher Jägerbund. 1926; FRANÇOIS, Hermann von. *Die Schlacht bei Tannenberg. Heimat und Leben*, 1931, 3. Jhg., Nr. 18, S. 7; FRANÇOIS, Hermann von. *Gehorsam und Verantwortungspflicht erläutert an den Befehlsreibungen während der Schlacht bei Tannenberg*. Berlin: Wachtfeuerverl, 1932.

⁷⁰ FRANÇOIS, [Hermann] von. *Masurenschlacht. Hindenburg-Denkmal*, 1922, S. 127–142; FRANÇOIS, Hermann von. *Strategische Betrachtungen zur Schlacht bei Gumbinnen am 20. August 1914. Deutscher Offiziere Bund*, 1926, S. 928–929; FRANÇOIS, [Herrmann] von. *Der Flankenstoß der 2. Infanterie- Division in der Schlacht bei Gumbinnen am 19./20. August 1914. Militär Wochenblatt*, 1926, Nr. 110, S. 1649–1656; FRANÇOIS, Hermann von. *Werdegang der Schlacht bei Stallupönen am 17. August 1914. Deutscher Offiziere Bund*, 1929, S. 209–212; FRANÇOIS, Hermann von. *Der Grenzschutz im Osten im August 1914 und seine Reibungen. Wissen und Wehr*, 1929, S. 341–356.

⁷¹ REITZENSTEIN. *Generaloberst von Prittwitz nach der Schlacht bei Gumbinnen am 20. August 1914. Militär Wochenblatt*, 1921, Nr. 105, S. 937–938.

⁷² KABISCH, Ernst. *Der Fall Prittwitz*. In: KABISCH, Ernst. *Streitfragen des Weltkrieges*. Stuttgart: Berger, 1924, S. 65–87.

⁷³ FRANÇOIS, [Hermann] von. *Masurenschlacht. Hindenburg-Denkmal*, 1922, S. 127–142; FRANÇOIS, Hermann von. *Strategische Betrachtungen zur Schlacht bei Gumbinnen am 20. August 1914. Deutscher Offiziere Bund*, 1926, S. 928–929; FRANÇOIS, [Herrmann] von. *Der Flankenstoß der 2. Infanterie- Division in der Schlacht bei Gumbinnen am 19./20. August 1914. Militär Wochenblatt*, 1926, Nr. 110, S. 1649–1656; FRANÇOIS, Hermann von. *Werdegang der Schlacht bei Stallupönen am 17. August 1914. Deutscher Offiziere Bund*, 1929, S. 209–212; FRANÇOIS, Hermann von. *Der Grenzschutz im Osten im August 1914 und seine Reibungen. Wissen und Wehr*, 1929, S. 341–356.

⁷⁴ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2888–2891, 2895; WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1320; WERMKE, Ernst. Bd. 3, Nr. 3574.

⁷⁵ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2885–2887, 2892.

⁷⁶ Ten pat, Nr. 2896; WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1316, 5117.

Nors pirmieji leidiniai, skirti Rytų Prūsijos provincijos atkūrimo tematikai, buvo publikuoti jau 1914 m., prielaidos koordinuotai Didžiojo karo patirties Rytų Prūsijoje sureikšminimo tekstiniuose šaltiniuose praktikai susidarė 1915–1916 m. – Vokietijos karinėms pajėgoms sustabdžius „rusų invazijos“ bangą ir karui perėjus į operacijų Rusijos teritorijoje stadiją. Šiuo atžvilgiu vienas pagrindinių atskirų leidinių bei straipsnių periodikoje „rytprūsiškos“ Didžiojo karo fazės tematika publikavimo skatintojo vaidmuo teko ne tik Vokietijos karinei vadovybei (generaliniam štabui)⁷⁷, bet ir lokalinio lygmens institucijoms. Vertinant šiuo aspektu būtina pabrėžti Rytų Prūsijos provincijos karo istorijos komisijos (vok. *Provinzialkommission für ostpreußische Kriegsgeschichte*), pradėjusios veiklą 1915 m. rugsėjo 28 d. Karaliaučiuje, vaidmenį, organizuojant leidinių, skirtų Didžiojo karo Rytprūsioose atsiminimų tematikai, medžiagos rinkimą, jos konceptualizavimą, redagavimą ir publikavimą. Reikšmingiausia pozicija šioje komisijoje atiteko Karaliaučiaus universiteto istorijos profesoriui Albertui Brackmannui. Kiti jos nariai buvo Rytų Prūsijos oberprezidentas Adolfas von Batocki-Friebei, oberprezidento tarybos patarėjas Friedrichas von Bülowas, Karaliaučiaus apygardos vyriausybės prezidentas Friedrichas Karlas Gramschas, Karaliaučiaus universiteto istorijos profesorius Albertas Brackmannas, Žemės ūkio rūmų prezidentas Ernstas Brandesas, slaptasis konsistorijos tarėjas D. Emilis Eschenbachas, mokyklų reikalų tarėjas Kurtas Pastenaci, apskrities viršininkas (landratas) Siegfriedas von Brünneckas, katedros pastorius Rietzkis dr. Hoffmeisteris, Ortelsburgo apskrities viršininkas Viktoras von Poseris, Hailigenbailio burmistras Louis Schröderis ir vyriausybės asesorius Hermannas Zwickeris⁷⁸. Pirmajame komisijos posėdyje buvo priimtas nutarimas pradėti publikuoti karo kroniką, paremtą įvairių „Rusijos invazijos“ Rytų Prūsijoje liudininkų (vietinių administracijos tarnautojų, mokytojų, dvasininkų, buvusių įkaitų, Vokietijos karių, karo suluošintųjų (invalidų) paramos bei kitokių visuomeninių savirūpos organizacijų narių) atsiminimais⁷⁹. Tokiu būdu komisijos ir pavienių jos narių veiklos pagrindu surinkta medžiaga tapo reikšmingu stimulu 1915–1916 m. ir 1917–1919 m. laikotarpiais rengiant publikacijas, skirtas Didžiojo karo Rytų Prūsijoje (arba „rytprūsiškos Didžiojo karo istorijos“) tematikai. Komisijos įdirbis buvo aktualus rengiant leidinius, skirtus ne tik civilių gyventojų (pabėgėlių, okupuotose srityse likusių liudininkų) atsiminimų apie „rusų tvaną“⁸⁰, bet ir Rytų Prūsijos provincijos atkūrimo bei bendros Rytprūsių provincijos situacijos Rusijos karinės okupacijos laikotarpiu rubrikoms. Rytų Prūsijos temai 1914–1916 m. buvo skirti 32 (9 iš jų publikuoti Rytų Prūsijoje) atskiri leidiniai ir straipsniai periodikoje, 1917–1919 m. – 29 (6 iš jų paskelbtos Rytprūsioose) publikacijos. 1920–1939 m. Rytų Prūsijos atkūrimo

⁷⁷ LINDENBERG, Paul. *Gegen die Russen mit der Armee Hindenburgs*. Leipzig: Hirzel, 1914, S. 11.

⁷⁸ SAPAŁA, Barbara. Organisierte Erinnerung. Ein Beitrag zu Entstehungsgeschichte und Funktionen der Kriegschronik der Provinz Ostpreussen. *Studia Elckie*, 2015, Vol. 17, Nr. 3, S. 255–256.

⁷⁹ Ten pat, S. 255–256.

⁸⁰ BRACKMANN, A[lbert]. Die Sammlungen zur ostpreußischen Kriegsgeschichte. *Ostpreußische Kriegshefte*, 1917, H. 5, S. 105.

tema buvo svarstoma 13 atskirų leidinių, publikuotų įvairiuose Vokietijos (taip pat ir Rytprūsių) leidybiniuose centruose. Bendrai Rytų Prūsijos situacijai „rusų viešpatavimo“ laikotarpiu įvertinti 1914–1915 m. Vokietijoje buvo skirtos 2 publikacijos: 1 paskelbta kaip atskiras leidinys⁸¹ ir 1 – tęstiniame leidinyje *Ostpreußische Kriegshefte*⁸².

Svarbu, kad komisijos iniciatyva parengtuose leidiniuose suformuoti atsiminimų naratyvai iš esmės gali būti įvardyti „likimo bendruomenių“ (*Schicksalgemeinde*) arba „išgyvenusiųjų bendruomenių“ (*Erlebnissengemeinde*) kolektyvinio diskurso tradicijos užuomazgomis. Savo turiniu jie iš esmės skyrėsi nuo tiesioginių karo dalyvių, kurie mokslinėje literatūroje įvardijami „karių bendruomenėmis“ (*Kriegergemeinde*, *Frontsoldaten Gemeinde*)⁸³, kolektyvinio diskurso kanonų. Daugiausia komisijos inicijuotų publikacijų sudarė dvasininkų ir mokytojų atsiminimai⁸⁴. Pagrindinis jų leitmotyvas – „karas – tai žmoniškumo mokykla“. Tokie atsiminimai buvo paremti vaizdiniais, parodančiais humaniškus Rusijos kariuomenės užimtų Rytų Prūsijos sričių gyventojų tarpusavio santykius bei „nežmonišką“ okupacinės kariuomenės vadovybės politiką ir Rusijos karių elgesį. Paminėtini ir komisijos inicijuotos karo kronikos atsiminimai, kuriuose okupuotų sričių gyventojai pristatomi kaip humanišku nuostatų prieš atžvilgiu individai⁸⁵. Įvardytai tendencijai priskiriami naratyvai, vaizduojantys žuvusių Rusijos karių „žmogiško laidojimo“ organizavimą, į nelaisvę paimtų Rusijos karių „šėlpimą“ maistu, būtinais daiktais ir nakvyne⁸⁶. Žmogiškumo aspektas ypač pastebimas belaisvių Rusijos kareivių situacijos aprašymuose, kuriuose Rytprūsių gyventojai pristatomi kaip individai, kurie laikosi humaniškos etikos principų.

Išskirto pobūdžio atsiminimai disonuoja su Vokietijos karių atsiminimais, kuriuose karas Rytų Prūsijoje pateikiamas kaip „vyriškumo mokykla“. Šiuo atžvilgiu ypač charakteringos publikacijos, skirtos Vokietijos kariuomenės veteranų bei savanorių atsiminimų apie kovas su Rusijos kariuomene Rytprūsiauose 1914–1915 m. tematikai. Pastarojo turinio atsiminimai intensyviausiai publikuoti 1914–1916 m. – įvairiuose Vokietijos leidybiniuose

⁸¹ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 3002.

⁸² Ten pat, Nr. 2999.

⁸³ SCHUMANN, Dirk H. Gewalterfahrungen und ihre nicht zwangsläufigen Folgen. Der Erste Weltkrieg in der Gewaltgeschichte des 20. Jahrhunderts. In: *Wirkungen und Wahrnehmungen des Ersten Weltkriegs (Historisches Forum, Bd. 3)*. Hrsg. K. G. Kracht, V. Ziegeldorf. Berlin: Clio-online und Humboldt-Universität zu Berlin, 2004, S. 7–28.

⁸⁴ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2988, 2993, 2996, 2998, 3001, 3006, 3010, 3014–3021, 3023, 3025–3027, 3032, 3037, 6982, 7206, 7324a, 7581, 7627, 12005, 12388, 12391–12393, 12397; POEHLMANN, Margarete. *Aus Tilsit Russenzeit*. Tilsit: Druck und Kommissionsverlag von J. Reulaender & Sohn, 1915. 64 S.; SALZMANN, Ernst. *Kriegsjahr 1914/15*. Allenstein Ostpreußen. Allenstein: A. Goldau vorm. R. Bludau, 1915. 8 S.; SEMBRITZKI, Johannes. *Kriegsgeschichte des Kreises Memel*. [Anhang zu:] SEMBRITZKI, Johannes. *Geschichte des Kreises Memel*. Memel: Robert Schmidts Buchhandlung, 1918, S. 379–400.

⁸⁵ Pz. BEUTLER, C[arl]. *Erlebnisse ostpreußischer Lehrer in der Kriegs und Russenzeit*. Bd. 1. Königsberg: Ostpreußische Provinzial-Lehrerverein, 1916, S. 10–19.

⁸⁶ Erlebtes und Erfahrenes Von Pfarrer Liebtke, Stallupönen. In: *Kriegserlebnisse ostpreußischer Pfarrer*. Hrsg. C. Moszeik. Bd. II. Berlin-Lichterfelde: Runge, 1915, S. 32.

centruose paskelbta 20 (iš jų 1 Karaliaučiuje)⁸⁷ atskirų leidinių bei straipsnių periodinėje spaudoje tiesioginių Didžiojo karo „rytprūsiškojo“ etapo dalyvių patirčių tematika. 1917–1919 m. Vokietijoje buvo publikuoti 3 minėtos tematikos leidiniai⁸⁸, o 1920–1939 m. – 4 (iš kurių 1 Karaliaučiuje)⁸⁹. Pirmuoju periodu paskelbtuose leidiniuose dominavo ne tik susidūrimo su priešais – rusais, bet ir „kovos“ su gamtinėmis bei „kultūrinėmis“ (pvz., kalbiniais, religiniais bei kitais Rytų Prūsijos ir likusios Vokietijos skirtumais) kliūtimis siužetai⁹⁰. Daugeliu atvejų jie pateikiami kaip „išgyvenimų pranešimai“ (*Erlebnisberichte*)⁹¹. Neretai tokių atsiminimų reikšmė ir suteikiamos informacijos svarbumas diferencijuojamas pagal karo metais disponuotą poziciją karinėje hierarchijoje (karinį laipsnį). Kaip žinia, 1915 m. (antroji laida – 1916 m.) veikalas *Feldmarschall Hindenburg*, skirtas generolo feldmaršalo Paulio von Hindenburgo nuopelnams paminėti, buvo publikuotas 130 000 egzempliorių tiražu, o 1920 m. išleistas jo autorystės kūrinys *Aus meinem Leben* – 360 000 tiražu⁹². Antruoju periodu, 1919 m., publikuoti generolo Ericho Ludendorffo *Meine Kriegserinnerungen* išleisti 100 000 egzempliorių tiražu (1934 ir 1935 m. jo kūriniai *Tannenberg* ir *Der totale Krieg* išleisti taip pat 100 000 tiražais)⁹³. Tačiau didžiausia reikšmė publikuojant karo veiksmų dalyvių atsiminimus buvo teikta 1914–1916 m., ko gero, laikantis principo, kad faktas – dalyvavimas fronto įvykiuose, ypač svarbiausiose taktinių veiksmų sprendimų priėmimo grandinėje, – užtikrina atsiminimuose perteikiamos informacijos faktografinę vertę. Tokiu būdu stengtasi formuoti „karo tikrovės“ sampratą, neatskiriamą nuo karo propagandos praktinių uždavinių. Didžiausią įtaką tuo laiku turėjo Vokietijos Reicho archyvo (*Reichsarchiv*) iniciatyva publikuota leidinių serija *Der Weltkrieg 1914–1918*⁹⁴, kurioje, istoriko M. Pöhlmanno nuomone, stengtasi

⁸⁷ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2961, 2962, 2964, 2966, 2968–2975, 2978–2982.

⁸⁸ Ten pat, Nr. 2984, 2986; LUDENDORFF, Erich. *Meine Kriegserinnerungen: 1914–1918*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn Verlagsbuchhandlung, 1919. 628 S.

⁸⁹ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2987; *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann*. Bd. 1. Hrsg. von K. F. Nowak. Berlin: Verlag für Kulturpolitik, 1929. 252 S.; *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann*. Bd. 2. Hrsg. von K. F. Nowak. Berlin: Verlag für Kulturpolitik, 1929. 386 S.; BOESE, Willy. „Es blüzt im Ost“ – *Schicksalsbuch eines ostpreußischen Soldaten*. Königsberg in Preußen: Königsberger Allgemeine Zeitung, 1930. 256 S.

⁹⁰ Pvz., KATSCHINSKI, Alfred. *Unser Kampf für die Heimat 1914. Tagebuchblätter zweier ostpreußischen Brüder aus der Kämpfen um Stallupönen, Gumbinnen, Tannenberg, Angerburg, Warschau und Lodz*. Tilsit: Reylaender, 1917. 51 S.

⁹¹ NATTER G., Wolfgang. *Literature at War, 1914–1940: Representing the “Time of Greatness” in Germany*. New Haven and London: Yale University Press, 1999, p. 59.

⁹² SCHNEIDER, F. Thomas. Einleitung. In: SCHNEIDER, Thomas F.; HEINEMANN, Julia; HISCHE, Frank; KUHLMANN, Johanna; PULS, Peter. *Die Autoren und Bücher der deutschsprachigen Literatur zum 1. Weltkrieg 1914–1939*. Göttingen, 2008, S. 11, 318.

⁹³ Ten pat, S. 12.

⁹⁴ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2875; *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bearb. im Reichsarchiv. Bd. 5: *Der Herbst-Feldzug 1914. Im Westen bis zum Stellungskrieg. Im Osten bis zum Ruckzüg*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1929. 689 S.; *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bd. 6: *Der Herbst-Feldzug 1914. Der Abschluß der Operationen im Westen und Osten*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1929. 537 S.; *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bearb. im Reichsarchiv. Bd. 7: *Die Operationen des Jahres 1915. Die Ereignisse im Winter und Frühjahr*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1931. 556 S.

išlaikyti XIX a. Vokietijos generalinio štabo suformuotą tradiciją vokiečių karininkų atsiminimuose bei atskirų kariuomenės dalinių istorijose laikytis „Vokietijos kariuomenės garbės ir orumo“ aukštinimo principų⁹⁵. Kaip atskirą aptariamą teminę rubriką pogrupį reikėtų įvardyti publikacijas, skirtas Didžiojo karo Rytų Prūsijoje tiesioginių dalyvių bei liudininkų egodokumentams ir jų refleksijai to laikotarpio spaudoje: laiškam, dienoraščiams ir kitokiems rašytiniams šaltiniams. 1914–1916 m. Vokietijoje buvo publikuoti 4 įvardytos tematikos leidiniai⁹⁶, 1917–1919 m. – 1⁹⁷, o 1920–1939 m. – 2 publikacijos (paskelbtos Rytprūsioje)⁹⁸. Vertinant pagal turinį tiesioginių karo dalyvių patirčių refleksijoms artimos buvo publikacijos, skirtos Didžiojo karo „rytprūsiskojo“ etapo eigos tematikai. 1914–1916 m. Vokietijoje įvardyta tematika buvo paskelbtos 9 publikacijos (2 iš jų – Rytprūsioje)⁹⁹. Įvairūs Didžiojo karo eigos Rytų Prūsijoje receptijos aspektai nestokojo dėmesio 1920–1939 m., kada Vokietijoje aptariamai tematikai buvo skirta 20 (2 iš jų – Rytų Prūsioje)¹⁰⁰ publikacijų, išleistų kaip atskiri leidiniai ir straipsniai periodinėje spaudoje (1917–1919 m. tokių publikacijų nebuvo paskelbta). Prie pastarosios teminės rubrikos sąlyginai reikėtų priskirti atskirus leidinius bei straipsnius periodikoje, dedikuotus karinės korespondencijos iš Rytprusių „vidaus fronto“ (*Heimfront*) bei pirmųjų Vokietijos karinių pergalių tematikoms. Tyrime išskirtuoju pirmuoju (1914–1916 m.) periodu karinių pranešimų tematikai Vokietijos spaudoje buvo skirtos 3 publikacijos (iš jų

⁹⁵ PÖHLMANN, Markus. *Kriegsgeschichte und Geschichtspolitik: Der Erste Weltkrieg. Die amtliche deutsche Militärgeschichtsschreibung 1914–1956*. Padernorn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002, S. 79–80, 93, 94–104.

⁹⁶ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2977; BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 5: *Von dem Falle Tsingtaus bis zur Jahreswende*. München: Albert Langen, 1916. 362 S.; BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 6: *Von der Jahreswende bis zum achtzehnten Februar*. München: Albert Langen, 1916. 351 S.; BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 7: *Von achtzehnten Februar bis zur Befreiung Memels*. München: Albert Langen, 1916. 341 S.

⁹⁷ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2985.

⁹⁸ GAUSE, Fritz. Die Quellen zur Geschichte des Russeneinfalls in Ostpreußen im Jahre 1914. *Altpreußische Forschungen*, 1930, 7. Jhg., S. 82–106; *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bearb. im Reichsarchiv. Bd. 7: *Die Operationen des Jahres 1915. Die Ereignisse im Winter und Frühjahr*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1931. 556 S.

⁹⁹ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2854, 2859, 2860, 2863, 2866, 2907, 2948, 2972; AUGUSTIN, Albert. *Die Schlachtfelder Ostpreußens und der Fremdenverkehr*. Vortrag. Allenstein: Karl Danehl, 1916. 15 S.

¹⁰⁰ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2872, 2874, 2880, 2884, 2897, 2898, 2953, 2957, 2959, 2960; WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1293, 1308, 1310, 1312, 1318; WERMKE, Ernst. Bd. 3, Nr. 3519; VOLKMANN, Erich Otto. *Der Große Krieg 1914–1918. Kurzgefaßte Darstellung auf Grund der amtlichen Quellen des Reichsarchivs*. Berlin: Reimar Hobbing, 1922. 253 S.; *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bearb. im Reichsarchiv. Bd. 5: *Der Herbst-Feldzug 1914. Im Westen bis zum Stellungskrieg. Im Osten bis zum Ruckzug*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1929. 689 S.; *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bd. 6: *Der Herbst-Feldzug 1914. Der Abschluß der Operationen im Westen und Osten*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1929. 537 S. *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bearb. im Reichsarchiv. Bd. 7: *Die Operationen des Jahres 1915. Die Ereignisse im Winter und Frühjahr*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1931. 556 S. *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bearb. im Reichsarchiv. Bd. 8: *Die Operationen des Jahres 1915. Die Ereignisse im Westen im Frühjahr und Sommer, im Osten vom Frühjahr bis zum Jahresschluß*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1932. 663 S.

1 paskelbta Karaliaučiuje)¹⁰¹. O Vokietijos pirmųjų karinių pergalių tematikai nurodytu laikotarpiu buvo skirtas 1 leidinys¹⁰².

1914–1919 m. publikuoti karo dalyvių atsiminimai apie Didįjį karą Rytprūsiose formuojami kaip individualių išgyvenimų reprezentacijos, pasitelkiant tam tikrus mitologizuotus (pvz., „Rusijos kazokų“) suvokinius. Po 1920 m. buvo aktualizuoti naratyvai, kuriuose individualūs išgyvenimai perteikiami trečiojo („stebėtojo“) asmens nuosakomis. Tokiu būdu asmeninės karo patirtys buvo suliejamos su kolektyvinėmis reprezentacijomis ir priderinamos prie centralizuotai generuojamų mitų. Po 1933 m. įsitvirtino naratyvai, išsiskiriantys „karo romantikos“ sugestija. Ypač tai pastebima nacionalsocialistų režimo laikotarpiu įvykusiose Tanenbergo mito bei P. von Hindenburgo kulto transformacijose. Vienas iškalbingiausių išskirtos tendencijos pavyzdys – Rudolfo van Wehrto kūrinys *Tannenberg. Wie Hindenburg die Russen schlug* (Tanenbergas. Kaip Hindenbergas sumušė rusus, 1934 m.)¹⁰³. „Karo romantikos“ intonacijos ypač būdingos leidiniams, skirtiems Didžiojo karo metais Rytų Prūsijoje kovojusių įvairių Vokietijos kariuomenės dalinių istorijoms ir atsiminimams¹⁰⁴. Įvardytu laikotarpiu buvo transformuotos ne tik Tanenbergo mitemos, bet ir Rytprūsiose pastebimą semantinę reikšmę turėję pirmųjų kautynių su rusais vaizdiniai. Pavyzdžiui, 1939 m. publikuotame Waltherio Grossės kūrinyje *Kautynės prie Gumbinės. Kovos nuo 1914 m. rugpjūčio 17 iki 20 d.* tvirtinama, kad kautynėse prie Gumbinės, nepaisant didžiulių nuostolių – prarastų karių ir civilių gyventojų, „buvo ne pralaimėta, bet pasiekta didelę nacionalinę reikšmę turėjusi vokiečių susivienijimo bendrai kovai pergale, todėl toliau sekęs atsitraukimas iš esmės nebegalėjo palaužti rytprūsiečių ryžto atsispirti prieš daug skaitlingesnę priešą“¹⁰⁵. Pastarasis teiginys iš esmės parodo reikšmingą karo laikotarpiu ir pirmuoju pokario periodu publikuotų atsiminimų, kuriuose telktasi į „rusų nelaimės“ nulemtų praradimų recepciją, pokytį. Pagal nacionalsocialistų doktriną, tokie vaizdiniai galėjo būti traktuojami kaip rezignacinės, todėl netoleruotinos nuostatos.

Rytų Prūsijoje publikuotuose leidiniuose Didžiojo karo atsiminimų, susijusių su civilių gyventojų išgyvenimais „rusmečiu“ ir „rusų šeiminkavimo“ okupuotose Rytų Prūsijos provincijos vietovėse, tematika neretai atsiskleidžia karo kasdienybės niuansai. Šiuo atžvilgiu vienais svarbiausių klausimų buvo, kokias problemas privalėjo spręsti Rusijos kariuomenės užimtų miestų administracija, kaip ji elgėsi prieš akivaizdoje? Tai buvo ne tik kontribucijos ir komendanto valandos užtikrinimo problemos, bet ir įkaitų

¹⁰¹ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2852, 2855; BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 1: *Die Vorgeschichte/Der Krieg bis zur Vogesenschlacht*. München: Albert Langen, 1914. 362 S.

¹⁰² WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2851.

¹⁰³ WEHRT, Rudolf van. *Tannenberg. Wie Hindenburg die Russen schlug*. Berlin: Ullstein, 1934. 273 S.

¹⁰⁴ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 3717, 3781, 3798, 3800, 3804, 3816, 3871; WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1315, 1364, 1375, 1378, 1386, 1387, 1713, 1764, 1739; WERMKE, Ernst. Bd. 3, Nr. 4595.

¹⁰⁵ GROSSE, Walther. *Die Schlacht bei Gumbinnen. Die Kämpfe in Ostpreußen vom 17. bis 20. August 1914*. Tilsit, 1939, S. 76–77.

pateikimo bei jų gyvybės išsaugojimo dilema¹⁰⁶. Per šią prizmę atsiskleidžia ir atskirų Rytų Prūsijos miestų administracijoje tvyrojusios įtampos atmosfera, nevienodas situacijos vertinimas ir politinio susiskaldymo nuotaikos¹⁰⁷. Todėl galima teigti, kad tokie vaizdiniai atsiminimuose apie „Rusijos invaziją“ Rytprūsioose ne visais atvejais sutampa su Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose pabrėžiamu „visos tautos susivienijimo grėsmės nacionaliniams Vokietijos uždaviniams akivaizdoje“¹⁰⁸ kanonu. Šiuo atžvilgiu paminėtinos publikacijos civilių gyventojų atsiminimų bei liudijimų apie „Rusijos invaziją“, „rusų tvaną“ ir „rusų nelaimę“ Rytų Prūsijoje tematika. 1914–1916 m. Vokietijoje buvo išspausdinti 27 minėtos tematikos leidiniai, iš kurių 8 buvo išleisti Rytų Prūsijoje (Karaliaučiuje, Tilžėje ir Braunsberge)¹⁰⁹. Rytprūsioose publikuoti atsiminimai įvardyta tematika pastebimai disonuoja su tendencija vaizduoti „besąlygišką vokiečių kovos vieningumą“. Manytina, dėl paminėtos ypatybės 1917–1919 m. laikotarpiu Vokietijoje pasirodė tik 1 (publikuotas Tilžėje) leidinys, skirtas Rytprusių gyventojų atsiminimams apie „Rusijos invaziją“, kuriame Pilkalnio mokyklos mokytojas Režat dalijosi savo partitimi apie išgyvenimus Rusijos kariuomenės įsiveržimo ir okupacijos laikotarpiu¹¹⁰. 1920–1939 m. Vokietijos leidybiniuose centruose buvo paskelbtos 3 publikacijos, skirtos aptariamai tematikai (iš jų 1 išspausdinta Karaliaučiuje)¹¹¹. Bendrame chronologiniame kontekste pastebėtina tendencija Rytprusių gyventojų atsiminimų apie „rusmetį“ publikavimo veiklą koncentruoti ne Rytų Prūsijos leidybiniuose centruose. Kaip tam tikrą atsvarą pastarajai publikacijų grupei galima vertinti atsiminimus bei liudijimus apie „rusų šeiminkavimą“ įvairiuose Rytų Prūsijos miestuose (Stalupėnuose, Tilžėje, Gumbinėje, Alenšteine, Klaipėdoje) ir jų apylinkėse. 1914–1916 m. Vokietijoje buvo publikuoti 7 atskiri leidiniai (iš jų 6 paskelbti Rytų Prūsijoje)¹¹², 1917–1919 m. ir 1920–1939 m. paskelbta po 3 (iš jų po 2 – Rytprūsioose) publikacijas¹¹³, atitinkančias įvardytą temą. Kaip artimos aptartai teminei grupei nurodytinos publikacijos, skirtos „Rusijos okupacijos“ Rytprūsioose bendros socialinės, politinės ir ekonominės situacijos refleksijai. Įvardytai teminei grupei priskirtini 1914–1916 m. Vokietijoje išleista 1 publikacija periodinėje spaudoje ir

¹⁰⁶ GAUSE, Fritz. *Die Russen in Ostpreußen 1914/15*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931, S. 40–79.

¹⁰⁷ GAUSE, [Fritz]. Kriegsfurien über Ostpreußen. *Die Sirene*, 1937, S. 422–424.

¹⁰⁸ Tannenbergs. Deutsches Schicksal, deutsche Aufgabe. Hrsg. von Kuratorium für der Reichsehrenmal Tannenbergs. In: *Deutsches Schicksal, deutsche Aufgabe*. Hrsg. von Kuratorium für das Reichsehrenmal Tannenbergs. Oldenburg: Stalling, 1939, S. 11.

¹⁰⁹ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2988, 2993, 2996, 2998, 3001, 3006, 3010, 3014–3021, 3023, 3025–3027, 3032, 3037, 7206, 7324, 7581, 7627.

¹¹⁰ REŽAT [Lehrer, Kr. Pillkallen]. *Meine Erlebnisse in der Kriegszeit und mir authentisch mitgeteilte Geschehnisse*. Tilsit: J. Reylaender & Sohn, 1917. 32 S.

¹¹¹ ERZBERGER, Matthias. *Erlebnisse im Weltkrieg*. Stuttgart und Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1920. 396 S.; WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1297, 1311.

¹¹² WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 6982, 7133, 12005, 12388, 12391, 12393; POEHLMANN, Margarete. *Aus Tilsit Russenzeit*. Tilsit: Druck und Kommissionsverlag von J. Reulaender & Sohn, 1915. 64 S.; SALZMANN, Ernst. *Kriegsjahr 1914/15*. Allenstein Ostpreußen. Allenstein: A. Goldau vorm. R. Bludau, 1915. 8 S.

¹¹³ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2896, 7133, 12392, 12397; WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1316, 5117.

1 leidinys¹¹⁴. 1920–1939 m. minėtai tematikai buvo skirtas 1 atskiras leidinys¹¹⁵, paskelbtas Karaliaučiuje.

Bendrame 1914–1939 m. Vokietijoje paskelbtų atsiminimų kontekste išsiskyrė teminė publikacijų grupė, skirta Rytų Prūsijoje išvadavimo nuo „Rusijos invazijos“, „rusų nelaimės“ ir „rusų tvano“ refleksijai. 1914–1916 m. ir 1917–1919 m. įvairiuose Vokietijos leidybiniuose centruose įvardyta tematika buvo publikuoti 4¹¹⁶ (po 2 kiekvienu nurodytu laikotarpiu) leidiniai, o 1920–1939 m. – 1¹¹⁷ veikalas. Įvardytą publikacijų rubriką papildė 1914–1916 m. susiformavusi atskira teminė grupė, skirta Rusijos kariuomenės vadovybės įsakymu iš Rytų Prūsijos pasienio sričių išstremtųjų (*Verschleppten*) išgyvenimų refleksijoms. Tuo laikotarpiu šiai tematikai buvo skirtos 5 publikacijos, iš kurių 2 buvo paskelbtos Karaliaučiuje¹¹⁸. Minėtuoju periodu susiformavo ir kita teminė publikacijų, kuriose svarbiausias vaidmuo teko Rytprūsių karo belaisvių patirčių recepcijai, grupė. Šios rubrikos publikacijos išsiskiria ne tik apžvalginio pobūdžio tekstais apie bendrą „rytprūsiškajame“ Didžiojo karo etape į nelaisvę patekusių Vokietijos karių bei civilių gyventojų situaciją, bet ir individualiais pastarųjų atsiminimais. 1914–1916 m. Vokietijoje įvardyta tematika buvo išleistos 4 publikacijos, iš kurių 1 paskelbta Rytų Prūsijoje. Taip pat ir 1917–1919 m. Vokietijoje ta pačia tematika buvo išspausdintos 4 publikacijos, iš kurių 1 paskelbta Rytų Prūsijoje¹¹⁹.

Karo metais ir tarpukariu Vokietijoje susiformavusio memuaristinio diskurso kontekste gausumu neišsiskyrė, tačiau aktualumo nestokojo publikacijos, skirtos Rusijos kariuomenės nusikaltimų Rytprūsioose tematikai. 1914–1916 m. jai buvo skirti 4 atskiri leidiniai¹²⁰. Didžiąja dalimi tai buvo personalizuoti, naratyvais pagrįsti liudijimai apie „rusų viešpatavimo“ Rytprūsioose pasekmes vietiniams gyventojams, aktualizuojantys asmeninį karo dalyvių bei liudininkų santykį ne tik su karo veiksmis, bet ir su *priešų* (*Rusijos* ir *rusų*), kaip atminties objekto, recepcijos ypatybėmis. Pastarosios kategorijos pasakojimai padeda suvokti atsiminimų, susiformavusių „iš apačios į viršų“ pagrindu, reikšmę bendroje nacionalinio metanaratyvo apie Didžiojo karo įvykius Rytų Prūsijoje struktūroje. Svarbu pabrėžti, kad šioje teminėje grupėje vyraujantis vaidmuo atiteko atsiminimams apie kazokų nusikalstamas veikas, nukreiptas į nelaisvę patekusius Vokietijos karius ir Rytprūsių gyventojus. Su Rusijos kariuomenės nusikaltimų okupuotose Rytų Prūsijos srityse temine grupe pastebimai koreliuoja Vokietijoje Didžiojo karo bei tarpu-

¹¹⁴ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2999, 3002.

¹¹⁵ WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1296.

¹¹⁶ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2869–2871.

¹¹⁷ WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1373.

¹¹⁸ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2988, 2989, 2990, 3035.

¹¹⁹ Ten pat, Nr. 3013, 3044; *Als Neutraler von Ostpreußen nach Sibirien verschleppt. Drei Jahre Selbsterlebtes des Schweizerbürgers Christ. Zahnd (Gefangenen-Leiden)*. Hrsg. von Th. Camenzind. Leipzig: Allgemeine Schweizerbund, 1918. 102 S.; *Volksbund zum Schutze der deutschen Kriegs- und Zivilgefangenen. Landes-(Provinzial-), Bezirks- und Ortsgruppen*. [s.l.]: Volksbund zum Schutze der deutschen Kriegs- und Zivilgefangenen, [Berlin, 1919]. 307 S.

¹²⁰ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2992, 3004, 3008, 3009.

kario laikotarpiais paskelbtos publikacijos, skirtos „rusų šeiminkavimo“ Rytprūsioose socialinių ir ekonominių padarinių refleksijai. 1914–1916 m. Vokietijoje buvo publikuota 11 atskirų leidinių ir straipsnių periodinėje spaudoje, skirtų įvardyti problematikai (2 iš jų paskelbti Rytų Prūsijoje)¹²¹, o 1917–1919 m. „rusmečio“ poveikio Rytų Prūsijos socialinei ir ekonominei sistemoms tema buvo plėtojama 3 paskelbtose publikacijose (2 iš jų išspausdintos Rytprūsioose)¹²².

Didžiojo karo „rytprūsiško“ etapo metu bei karo veiksmų Rusijos teritorijoje laikotarpiu Vokietijoje skirta dėmesio refleksijoms, pabrėžiančioms Rytų Prūsijos strateginės ir taktinės reikšmės Didžiojo karo eigai problematiką. Iš esmės tai buvo leidiniai, kurių turinys orientuotas ne tik į Rytprūsių kaip Vokietijos ir Rusijos armijų „kovos teatro“, bet ir kaip „viduramžiškos Vokiečių ordino valstybės suformuotos bei Vokietijos imperijos akylai sergimos paribio žemės“ tarp Europos ir „rytietiškos despotijos“ svarbos akcentavimą¹²³. Ne mažiau svarbu pastebėti, kad pastarosios teminės grupės publikacijose nestokota dėmesio paaiškinti Rusijos įsiveržimo į Rytų Prūsiją motyvus, dažniausiai palaikant versiją, kad pagrindinė priežastis buvo „Rusijos dalyvavimas tarptautiniame sąmoksle prieš Vokietiją, siekiant pažaboti jos augančią pasaulinę galią bei ekonominę raidą suduodant smūgį ekonomiškai ypač svarbiai jos daliai – Rytų Prūsijai“. 1914–1916 m. ir 1917–1919 m. Vokietijoje buvo paskelbta po 4 įvardytos temos publikacijas (iš jų po 1 – Rytų Prūsijoje)¹²⁴, o 1920–1939 m. – 1 publikacija¹²⁵ Karaliaučiuje. Pastarosios teminės grupės atsiminimams turiniu artimos buvo publikacijos, skirtos Didžiojo karo Rytprūsioose, kaip Vokietijos ir Rusijos „pasaulių susidūrimo“, tematikai. 1914–1916 m. jai

¹²¹ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2988, 2991, 3003, 3005, 3007, 3030, 3031, 3036, 3039, 3040; *Denkschrift über die Beseitigung der Kriegsschäden in den vom feindlichen Einfall berührten Landesteilen*. Berlin, 1916. 178 S.

¹²² WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 3042, 3043, 4657; *Kunstschutz im Kriege. Berichte über den Zustand der Kunstdenkmäler auf den verschiedenen Kriegsschauplätzen und über die deutschen und österreichischen Massnahmen zu ihrer Erhaltung, Rettung, Erforschung*. Hrsg. von P. Clemen. Bd. 2: *Die Kriegsschauplätze in Italien, im Osten und Südosten*. Leipzig: E. A. Seemann, 1919. 242 S.

¹²³ Vienas būdingiausių minėtoms tendencijoms pavyzdžių: PARTSCH, J[oseph]. Ostpreußen als Kriegsschauplatz. *Geographische Zeitschrift*, 1915, 21. Jhg., S. 22–32; SIEGWART, Wilhelm. *Gross-Deutschland. Eine Sammlung von Dokumenten zum Verständniss deutschen Willens*. Olten: Schwarzmann, 1916. 506 S.; *Das Grenzland Ostpreußen. Seine Schicksale in Kriegen vergangener Zeiten*. Hrsg. vom Stellvert. Generalkommando I. Armeekorps. Königsberg: Ostpreußische Druckerei und Verlagsanstalt, 1917. 35 S.; STRANTZ, Kurd von. *Unser völkisches Kriegsziel. Die Wiederherstellung der alten geschichtlichen Reichs- und Volksgrenzen im Osten, Süden und Westen, sowie die künftige deutsche Übersee*. Leipzig: Reichenbach'sche Verlagsbuchhandlung, 1918. 275 S.

¹²⁴ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 1036, 2864, 3041; SCHIFFELS, Joseph. *Zur Geschichte des Weltkrieges 1914–1915. Ein Lese- und Merkbüchlein*. Wittlich: Georg Fischer, 1915. 74 S.; SIEGWART, Wilhelm. *Gross-Deutschland. Eine Sammlung von Dokumenten zum Verständniss deutschen Willens*. Olten: Schwarzmann, 1916. 506 S.; SALZMANN, Ernst. *Kriegsjahr 1914/15*. Allenstein Ostpreußen. Allenstein: A. Goldau vorm. R. Bludau, 1915. 8 S.; STRANTZ, Kurd von. *Unser völkisches Kriegsziel. Die Wiederherstellung der alten geschichtlichen Reichs- und Volksgrenzen im Osten, Süden und Westen, sowie die künftige deutsche Übersee*. Leipzig: Reichenbach'sche Verlagsbuchhandlung, 1918. 275 S.; WOLFF, Richard. *Die Deutsche Regierung und der Kriegsausbruch. Eine Darstellung auf Grund der amtlichen deutschen Vorkriegsakten*. Berlin: Reimar Hobbing, 1919. 120 S.

¹²⁵ WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1295.

buvo skirtas 1 atskiras leidinys¹²⁶, 1920–1939 m. minėto turinio refleksijos buvo pateiktos 2 straipsniuose karinėje (*Militär Wochenblatt* ir *Die Sirene*) periodikoje¹²⁷.

Tyrimė išskirtu trečiuoju, 1920–1939 m., t. y. atsiminimų ir liudijimų, skirtų Didžiojo karo Rytprūsioose patirčių refleksijoms, publikavimo Vokietijoje laikotarpiu, susiformavo gausi teminė grupė, skirta Vokietijos kariuomenės veteranų atsiminimams apie kovas Rytų Prūsijoje 1914–1915 m. Nurodytuoju publikavimo periodu šia tematika Vokietijoje buvo paskelbta 18 publikacijų: straipsniai periodinėje spaudoje ir atskiri leidiniai¹²⁸. Su veteranų atsiminimais glaudžiai siejosi ir Vokietijos karių, žuvusių Rytprūsioose kovų su Rusijos kariuomene laikotarpiu, kapinių tematika, kuriai 1920–1939 m. buvo skirtas 1 atskiras leidinys¹²⁹, publikuotas Karaliaučiuje 1939 m.

Ypač specifinė teminė grupė, apimanti publikacijas, reflektuojančias „Rusijos invazijos“ Rytprūsioose patirtį „suprasti rusus“ (*die Russen verstehen*), vertinant Rusijos kariuomenės elgseną, kaip dėsninę jos „kultūrinio lygio“ padarinį. 1920–1939 m. Vokietijoje įvardyta tematika buvo paskelbta 13 publikacijų (straipsniai periodikoje ir atskiri leidiniai (1 iš jų (Leono Radaus-Zenkavičiaus atsiminimų veikalas) publikuotas Klaipėdoje – skirtas vokiškai kalbančiai auditorijai ir neabejotinai Vokietijos visuomenei¹³⁰). Su paminėta temine grupe pastebimai koreliuoja kita publikacijų rubrika, aktualizuojanti įvairius Rusijos kariuomenės veteranų refleksijų apie kovas Rytų Prūsijoje analizės aspektus Vokietijos karinių struktūrų intelektualiniuose sluoksniuose. Įvardytai problematikai 1920–1939 m. Vokietijoje buvo skirtos 2 publikacijos periodikoje ir 1 atskiras leidinys¹³¹. Aktualu pabrėžti, kad Vokietijos veteranų organizacijų steigimo(si) ir veiklos Rytų Prūsijoje tematikai išskirtuoju laikotarpiu buvo dedikuotas 1 atskiras leidinys¹³², paskelbtas Berlyne 1939 m.

Bendrame Vokietijoje publikuotų leidinių, skirtų Didžiajam karui Rytprūsioose atminti, kontekste išsiskyrė „rusų invaziją“ Rytų Prūsijoje reprezentuojančių vaizdų rinkiniai bei fotografijų albumai. 1914–1916 m. Vokietijoje buvo publikuota apie 14 tokių

¹²⁶ BRÜCKNER, Alexander. *Die Slawen und der Weltkrieg. Lose Skizzen*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1916. 182 S.

¹²⁷ WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1306, 1309.

¹²⁸ Žr. 99 nuorodą.

¹²⁹ WERMKE, Ernst. Bd. 3, Nr. 4411.

¹³⁰ RADUS-ZENKAVIČIUS, L[eonas]. *Im Nebel des Vergangenen. Erinnerungen eines ehemaligen Generalstäblers der alten russischen Armee*. Memel: Rytas, 1933; WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2881, 2882; WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1294, 1303, 1304, 1313, 1365, 1366; WERMKE, Ernst. Bd. 3, Nr. 3566, 3567, 3595; CRON, Hermann. *Die Organisation des deutschen Heeres im Weltkrieg* (Forschungen und Darstellungen aus dem Reichsarchiv, Hf. 5). Berlin: E. S. Mittler und Sohn, 1923. 208 S.

¹³¹ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2877, 2883; ДАНИЛОВЪ, Юрий Н. *Россия въ мировой войнѣ 1914–1915 г.г.* Берлинъ: Книгоиздательство «Слово», 1924. 396 с.

¹³² REINHARD, Wilhelm. *Der NS.-Reichskriegerbund*. In: *Das Dritte Reich im Aufbau*. Bd. 3: *Der organisatorische Aufbau*, T. 2: *Wehrhaftes Volk*. Hrsg. von P. Meier-Benneckenstein. Berlin: Junker und Dünhaupt, 1939, S. 129–170.

leidinių (1 iš jų – Rytų Prūsijoje)¹³³. 1917–1919 m. išleista ne mažiau kaip 9¹³⁴ fotografijų albumai, o 1920–1939 m. – 1 vaizdų rinkinys¹³⁵, skirtas Rusijos karinės okupacijos Rytų Prūsijoje laikotarpiui.

Specifine temine grupe reikėtų laikyti sekvenčijas (knygų fragmentus, apžvalginės dalis, skyrius) Didžiojo karo Rytų Prūsijoje tematika edukacinėje (vadovėliai) ir pažintinėje literatūroje. 1914–1916 m. Vokietijoje buvo paskelbtos 2¹³⁶, o 1917–1919 m. – 3¹³⁷ publikacijos, skirtos įvairiai tematikai.

Išvados

Atlikus 1914–1939 m. Vokietijoje paskelbtų publikacijų Didžiojo karo etapo Rytų Prūsijoje tematika publikavimo dinamikos ir turinio kaitos tendencijų tyrimą galima konstatuoti keletą faktų.

Kiekybiniu ir kokybiniu pūviais intensyviausia Didžiojo karo „rytprūsiškojo“ etapo patirties refleksijos Vokietijos publicistiniame diskurse stadija nurodytinas 1914–1916 m. periodas. Šiuo laikotarpiu Vokietijoje buvo paskelbta apie 175 (iš jų apie 35 išleistos Rytų Prūsijos centruose) publikacijos, skirtos karo Rytprūsioose patirtims perteikti. Išskirtame etape susiformavo ne tik baziniai „Rusijos okupacijos“, „rusų viešpatavimo“, „rusmečio“ ir „Rusijos kariuomenės nusikaltimų“ naratyvai, specifiniai prisiminimų, dienoraščių,

¹³³ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2862, 2967, 2976, 2995, 2997, 3011, 3022, 3028, 3033, 2581; *Die Russenherrschaft in Ostpreußen und ihr Ende, dargestellt in 275 Abbildungen, Porträts, Karten und Dokumenten*. (Sonderdruck aus dem „Großen Bilderatlas des Weltkrieges“). Hrsg. F. Brückmann. München: F. Bruckmann, 1915. S. 72.

¹³⁴ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 2951, 3045, 3046; BRAUN, H[ermann Adalbert]. *Ostpreußen-Chronik. Kriegsbilder aus den beiden Russeneinfällen 1914/1915*. Mit Buchschmuck von Professor Kurt Liebig in Gutach. Feld-, Schul- und Volksausgabe. Bd. 1. München–Leipzig: Otto Nemnich, 1918. 85 S.; BRAUN, H[ermann Adalbert]. *Ostpreußen-Chronik. Kriegsbilder aus den beiden Russeneinfällen 1914/1915*. Mit Buchschmuck von Professor Kurt Liebig in Gutach. Feld-, Schul- und Volksausgabe. Bd. 2. München–Leipzig: Otto Nemnich, 1918. 81 S.; BRAUN, H[ermann Adalbert]. *Ostpreußen-Chronik. Kriegsbilder aus den beiden Russeneinfällen 1914/1915*. Mit Buchschmuck von Professor Kurt Liebig in Gutach. Feld-, Schul- und Volksausgabe. Bd. 3. München–Leipzig: Otto Nemnich, 1918. 74 S.; BRAUN, H[ermann Adalbert]. *Ostpreußen-Chronik. Kriegsbilder aus den beiden Russeneinfällen 1914/1915*. Mit Buchschmuck von Professor Kurt Liebig in Gutach. Feld-, Schul- und Volksausgabe. Bd. 4. München–Leipzig: Otto Nemnich, 1918. 71 S.

¹³⁵ WERMKE, Ernst. Bd. 2, Nr. 1292.

¹³⁶ BEYERLE, Grete. *Geschichte des Weltkrieges 1914–1916 nebst Länderkunde der daran beteiligten Staaten. Für die Schule*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1916. 167 S.; *Der Weltkrieg 1914/1915*. Eine Ergänzung zur Geschichte von Ferdinand Hirts Neuem Realienbuch von Schulrat Friedrich Tromnau in Königsberg i. Pr. [Anhang zu:] *Ferdinand Hirts Neues Realienbuch*. Nr. 1a: *Große Gesamt-Ausgabe für evangelische Schulen*. Bearbeitet von H. Kerp, O. Kohlmeyer, T. Krausbauer (O. Twiehausen), F. Tromnau, R. Waeber und R. Werner. 3. Aufl. Breslau: Ferdinand Hirt, 1916, S. 142–152.

¹³⁷ WERMKE, Ernst. Bd. 1, Nr. 161; *Der Weltkrieg 1914–1916*. In: *L. Kahn Meyer und H. Schulze Anschaulich ausführliches Realienbuch. Mit Geschichte des Weltkrieges*. Neubearb. von Fr. Baade, E. Borchers, A. Gieseler. Ausgabe A. für evangelische Schulen. Ausgabe für Ostpreußen, bearbeitet von Chr. Naujoks. Bielefeld und Leipzig: Verhagen & Klasing, 1917, S. 152–192; *Der Weltkrieg 1914/1917*. In: *Ferdinand Hirts Neues Realienbuch*. Nr. 4 *Geschichte für evangelische Schulen*. Teil C. Bearb. von F. Tromnau. Breslau: Ferdinand Hirt, 1918. 186 S.

apžvalgų, vizualinių reprezentacijų tipai, bet ir esminės kautynių prie Tanenbergo, Mozūrijos (1914 m. rugsėjo 9–14 d. ir „žiemos“ (1915 m. vasario 7–22 d.) etapo) kautynių, gen. feldmarš. Paulio von Hindenburgo (ir gen. Ericho Ludendorffo) mitemos bei Vokietijos ir Rusijos karinių veiksmų Rytų Prūsijoje perteikimo ir Rytų Prūsijos atkūrimo siužetai.

Antroji stadija – 1917–1919 m. periodas. Tuo laiku Vokietijoje buvo publikuoti ne mažiau kaip 69 (iš jų apie 15 – Rytprūsių centruose) atsiminimai, susiję su Didžiuoju karu Rytų Prūsijoje. Šiuo periodu susiklostė pirmojoje stadijoje susiformavusių naratyvų, mitemų ir kitokių semantinių vaizdinių, susijusių su Didžiojo karo „rytprūsiškojo“ etapo refleksijomis, faktologinės eksplikacijos bei panaudos tendencijos. Išskirtuoju tarpsniu Didžiojo karo Rytprūsiuose patirties imties publicistiniame diskurse procesas vystėsi „faktų fiksacijos“ kryptimi. Pastarąją tendenciją patvirtina atskiri leidiniai ir straipsniai periodikoje, skirti Rytų Prūsijos provincijai atkurti (suvokinių apie didžiulius karo sukeltus nuostolius formavimo(si) prielaida), „Rusijos invazijos“ Rytprūsiuose vaizdinėms (vizualinių suvokinių į(si)tvirtinimo priemonė) reprezentacijoms pateikti.

Trečioji stadija – 1920–1939 m. laikotarpis (daugiau kaip 209 publikacijos Vokietijoje, iš kurių ne mažiau kaip 28 paskelbtos Rytų Prūsijoje), kuris sąlyginai skirstytinas į 1920–1933 m. ir 1934–1939 m. fazes. Įvardytam laikotarpiui buvo būdingos tendencijos eskaluoti Didžiojo karo „rytprūsiškojo“ etapo išskirtinumą sublimuojančias semantines konstrukcijas – 1914 m. kautynių prie Tanenbergo mitą ir gen. feldmarš. P. von Hindenburgo nuopelnus pabrėžiančias mitemas. Kita vertus, tuo laiku reiškėsi tendencijos plačiau išnaudoti Didžiojo karo eigą Rytų Prūsijoje nulėmusių įvykių (pvz., Gumbinės mūšio, gen. Maximiliano von Prittwitzo pasitraukimo, Mozūrijos (abiejų etapų) kautynių) vaizdinius. Šis periodas išsiskyrė ir pastangomis skatinti Vokietijos kariuomenės dalinių, kovojusių Rytprūsiuose su Rusijos kariuomene, atminimo sureikšminimo tekstualiniame diskurse iniciatyvas. Todėl galima teigti, kad minimu laikotarpiu „rytprūsiškų“ Didžiojo karo patirčių Rytų Prūsijoje refleksijos tarpukario Vokietijos leidybiniame diskurse pasižymėjo „didžiojo epo“ formavimo(si) bruožais. Nurodyta tendencija buvo ypač pastebima 1934–1939 m., kai galimybės ideologiškai pa(si)naudoti Didžiojo karo Rytų Prūsijoje atminimo vaizdiniais bei naratyvais, susiformavusiais Vokietijos tekstualiniame diskurse Didžiojo karo periodu bei tarpukario laikotarpiu, tapo patrauklios nacionalsocialistų režimui kuriant savąją „Rytų mito“ versiją.

Šaltiniai ir literatūra

1. *Als die Russen kamen... Erzählungen ostpreußischen Mädchen von ihrer Flucht*. Berlin-Dahlem: Evangelische Verband zur Pflege der weiblichen Jugend, 1915. 56 S.
2. *Als Neutraler von Ostpreußen nach Sibirien verschleppt. Drei Jahre Selbsterlebtes des Schweizerbürgers Christ. Zahnd (Gefangenen-Leiden)*. Hrsg. von Th. Camenzind. Leipzig: Allgemeine Schweizerbund, 1918. 102 S.

3. ASSMANN, Aleida. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Verlag C. H. Beck München, 2006. 424 S.
4. AUGUSTIN, Albert. *Die Schlachtfelder Ostpreußens und der Fremdenverkehr*. Vortrag. Allenstein: Karl Danehl, 1916. 15 S.
5. BEYERLE, Grete. *Geschichte des Weltkrieges 1914–1916 nebst Länderkunde der daran beteiligten Staaten. Für die Schule*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1916. 167 S.
6. BENDZKO, Max. *Heiligenbeil im Weltkrieg*. Heiligenbeil: Ostpreußischer Heimatverlag, 1933. 84 S.
7. BEUTLER, C[arl]. *Erlebnisse ostpreußischer Lehrer in der Kriegs und Russenzeit*. Bd. 1. Königsberg: Ostpreußische Provinzial-Lehrerverein, 1916. 210 S.
8. BOESE, Willy. „*Es blitzt im Ost*“ – *Schicksalsbuch eines ostpreußischen Soldaten*. Königsberg in Preußen: Königsberger Allgemeine Zeitung, 1930. 256 S.
9. BORN, Dietrich. *Meine Erlebnisse in der Russenzeit*. Königsberg: Ostpreußische Druckerei, 1915. 34 S.
10. BRACKMANN, A[lbert]. Der erste Einfall der Russen in Ostpreußen. *Ostpreußische Kriegshefte*, 1915, H. 1, S. 9–29, 53–59.
11. BRACKMANN, A[lbert]. Die Sammlungen zur ostpreußischen Kriegsgeschichte. *Ostpreußische Kriegshefte*, 1917, H. 5, S. 105–112.
12. BRAUN, H[ermann Adalbert]. *Ostpreußen-Chronik. Kriegsbilder aus den beiden Russeneinfällen 1914/1915*. Mit Buchschmuck von Professor Kurt Liebich in Gutach. Feld-, Schul- und Volksausgabe. Bd. 1. München–Leipzig: Otto Nemnich, 1918. 85 S.
13. BRAUN, H[ermann Adalbert]. *Ostpreußen-Chronik. Kriegsbilder aus den beiden Russeneinfällen 1914/1915*. Mit Buchschmuck von Professor Kurt Liebich in Gutach. Feld-, Schul- und Volksausgabe. Bd. 2. München–Leipzig: Otto Nemnich, 1918. 81 S.
14. BRAUN, H[ermann Adalbert]. *Ostpreußen-Chronik. Kriegsbilder aus den beiden Russeneinfällen 1914/1915*. Mit Buchschmuck von Professor Kurt Liebich in Gutach. Feld-, Schul- und Volksausgabe. Bd. 3. München–Leipzig: Otto Nemnich, 1918. 74 S.
15. BRAUN, H[ermann Adalbert]. *Ostpreußen-Chronik. Kriegsbilder aus den beiden Russeneinfällen 1914/1915*. Mit Buchschmuck von Professor Kurt Liebich in Gutach. Feld-, Schul- und Volksausgabe. Bd. 4. München–Leipzig: Otto Nemnich, 1918. 71 S.
16. BREMEN, Walter von. *Unsere ersten Siege in West und Ost, August und September 1914*. Berlin: Kameradschaft, 1914. 46 S.
17. BRÜCKNER, Alexander. *Die Slawen und der Weltkrieg. Lose Skizzen*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1916. 182 S.
18. BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 1: *Die Vorgeschichte/Der Krieg bis zur Vogesenschlacht*. München: Albert Langen, 1914. 362 S.
19. BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 5: *Von dem Falle Tsingtau bis zur Jahreswende*. München: Albert Langen, 1916. 339 S.

20. BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 6: *Von der Jahreswende bis zum achtzehnten Februar*. München: Albert Langen, 1916. 352 S.
21. BUCHNER, Eberhard. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 7: *Von achtzehnten Februar bis zur Befreiung Memels*. München: Albert Langen, 1916. 341 S.
22. BÜRGER, Heinz. *Bei Tannenberg zwei Schlachten: Ritter und Feldherren auf Wacht im Osten*. Stuttgart, Berlin, Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1935. 95 S.
23. CRON, Hermann. *Die Organisation des deutschen Heeres im Weltkriege* (Forschungen und Darstellungen aus dem Reichsarchiv, Hf. 5). Berlin: E. S. Mittler und Sohn, 1923. 208 S.
24. *Das Grenzland Ostpreußen. Seine Schicksale in Kriegen vergangener Zeiten*. Hrsg. vom Stellvertr. Generalkommando I. Armeekorps. Königsberg: Ostpreußische Druckerei und Verlagsanstalt, 1917. 35 S.
25. *Das Tannenberg-National-Denkmal. Eine Erläuterung von den Erbauern des Denkmals Reg.-Baumeister an D. Walter und Johannes KRÜGER, Architekten B. D. A.* Berlin–Charlottenburg, 1935. 35 S.
26. DEHNEN, Max; RASCHDORFF, Walter. *Heldenfriedhöfe in Ostpreußen*. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1939. 48 S.
27. *Denkschrift über die Beseitigung der Kriegsschäden in den vom feindlichen Einfall berührten Landesteilen*. Berlin, 1916. 178 S.
28. *Der große Krieg als Erlebnis und Erfahrung*. Bd. 1. Hrsg. E. Jäckh. Gotha: F. A. Perthes, 1916. 304 S.
29. Der Kampf auf der inneren Linie in Ostpreußen unter neuzeitlichen Verhältnissen. 1. Gumbinnen. 2. Tannenberg. *Militär Wochenblatt*, 1935, Nr. 119, S. 1891–1896, 1938–1944.
30. *Der Weltkrieg 1914/1915*. Eine Ergänzung zur Geschichte von Ferdinand Hirts Neuem Realienbuch von Schulrat Friedrich Tromnau in Königsberg i. Pr. [Anhang zu:] *Ferdinand Hirts Neues Realienbuch*. Nr. 1a: *Große Gesamt-Ausgabe für evangelische Schulen*. Bearbeitet von H. Kerp, O. Kohlmeyer, T. Krausbauer (O. Twiehausen), F. Tromnau, R. Waeber und R. Werner. 3. Aufl. Breslau: Ferdinand Hirt, 1916, S. 142–152.
31. Der Weltkrieg 1914–1916. In: *L. Kahn Meyer und H. Schulze Anschaulich ausführliches Realienbuch. Mit Geschichte des Weltkrieges*. Neubearb. von Fr. Baade, E. Borchers, A. Gieseler. *Ausgabe A. für evangelische Schulen. Ausgabe für Ostpreußen*, bearbeitet von Chr. Naujoks. Bielefeld und Leipzig: Verhagen & Klasing, 1917, S. 152–192.
32. Der Weltkrieg 1914/1917. In: *Ferdinand Hirts Neues Realienbuch*. Nr. 4: *Geschichte für evangelische Schulen*. Teil C. Bearb. von F. Tromnau. Breslau: Ferdinand Hirt, 1918. 186 S.
33. *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bearb. im Reichsarchiv. Bd. 5: *Der Herbst-Feldzug 1914. Im Westen bis zum Stellungskrieg. Im Osten bis zum Ruckzüg*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1929. 689 S.
34. *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bd. 6: *Der Herbst-Feldzug 1914. Der Abschluß der Operationen im Westen und Osten*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1929. 537 S.

35. *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bearb. im Reichsarchiv. Bd. 7: *Die Operationen des Jahres 1915. Die Ereignisse im Winter und Frühjahr*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1931. 556 S.
36. *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bearb. im Reichsarchiv. Bd. 8: *Die Operationen des Jahres 1915. Die Ereignisse im Westen im Frühjahr und Sommer, im Osten vom Frühjahr bis zum Jahresschluß*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1932. 663 S.
37. *Der Wiederaufbau Ostpreußens. Eine kulturelle, verwaltungstechnische und baukünstlerische Leistung*. Hrsg. von E. Göttgen. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1928, S. 1209–1215.
38. *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann*. Bd. 1. Hrsg. von K. F. Nowak. Berlin: Verlag für Kulturpolitik, 1929. 252 S.
39. *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann*. Bd. 2. Hrsg. von K. F. Nowak. Berlin: Verlag für Kulturpolitik, 1929. 386 S.
40. *Die Russenherrschaft in Ostpreußen und ihr Ende, dargestellt in 275 Abbildungen, Porträts, Karten und Dokumenten*. (Sonderdruck aus dem „Großen Bilderatlas des Weltkrieges“). Hrsg. F. Brückmann. München: F. Bruckmann, 1915. S. 72.
41. DITFURTH, von. Siegeswille und Ermüdung der Truppe. An Beispielen aus der Schlacht von Tannenberg. *Deutsche Wehr*, 1928, S. 234–236.
42. DRABE, H[ans]. Ostpreußen und die Winterschlacht in Masuren. *Ostpreußischer Erzieher*, 1935 Jhg, S. 142–144.
43. DRABE, Hans. Wie ich die Schlacht von Tannenberg 1914 erlebte. *Der ostpreußischer Erzieher*, 1934 Jhg, S. 508–510.
44. ERZBERGER, Matthias. *Erlebnisse im Weltkrieg*. Stuttgart und Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1920. 396 S.
45. EULENBURG, Graf zu. Der Kriegausbruch und die ersten Grenzschutzkämpfe 1914 in Ostpreußen. *Jahrbuch des Kreises Stallupönen*, 1935, S. 48–71.
46. EWERT, Otto. *Tannenberg. Schlachtfeld / Heldenfriedhöfe, Tannenberg-Nationaldenkmal; Denkmalsstadt Hohenstein und das Gräber-Verzeichnis*. Hrsg. von der Verwaltung des Tannenberg-Nationaldenkmalvereins. Hohenstein: E. Grüneberger, 1935. 96 S.
47. *Festschrift zur Einweihung des Tannenberg-Denkmal am 18. September 1927*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1927. 39 S.
48. FISCHER-GRAUDENZ, Paul. *Bei Tannenberg 1410 und 1914. Die Schlacht bei Tannenberg-Grünfelde am 15. Juli 1410 und die Schlachten bei Gilgenburg-Hohenstein-Ortelsburg (Schlacht bei Tannenberg) 27., 28., 29. August 1914*. Lissa i. P.: Oskar Eulitz, 1915. 120 S.
49. FRANÇOIS, [Herrnann] von. Der Flankenstoß der 2. Infanterie- Division in der Schlacht bei Gumbinnen am 19./20. August 1914. *Militär Wochenblatt*, 1926, Nr. 110, S. 1649–1656.
50. FRANÇOIS, Hermann von. Der Grenzschutz im Osten im August 1914 und seine Reibungen. *Wissen und Wehr*, 1929, S. 341–356.
51. FRANÇOIS, Hermann von. Die Schlacht bei Tannenberg. *Heimat und Leben*, 1931, 3. Jhg., Nr. 18, S. 7–8.
52. FRANÇOIS, Hermann von. *Gehorsam und Verantwortungspflicht erläutert an den Befehlsreibungen während der Schlacht bei Tannenberg*. Berlin: Wachtfeuerverl, 1932. 54 S.

53. FRANÇOIS, Hermann von. *Marneschlacht und Tannenberg. Betrachtungen zur deutschen Kriegsführung des ersten sechsKriegswochen*. Berlin: Scherl, 1920. 296 S.
54. FRANÇOIS, [Hermann] von. Masurenschlacht. *Hindenburg-Denkmal*, 1922, S. 127–142.
55. FRANÇOIS, Hermann von. Strategische Betrachtungen zur Schlacht bei Gumbinnen am 20. August 1914. *Deutscher Offiziere Bund*, 1926, S. 928–929.
56. FRANÇOIS, [Herm.] von. Tannenberg. *Hindenburg-Denkmal*, 1922, S. 91–116.
57. FRANÇOIS, Hermann von. *Tannenberg. Das Cannae des Weltkrieges in Wort und Bild*. Berlin: Deutscher Jägerbund, 1926. 64 S.
58. FRANÇOIS, Hermann von. Werdegang der Schlacht bei Stallupönen am 17. August 1914. *Deutscher Offiziere Bund*, 1929, S. 209–212.
59. GAUSE, Fritz. Die Quellen zur Geschichte des Russeneinfalls in Ostpreußen im Jahre 1914. *Altpreußische Forschungen*, 1930, 7. Jhg., S. 82–106.
60. GAUSE, Fritz. *Die Russen in Ostpreußen 1914/1915. Im Auftrage des Landeshauptmanns der Provinz Ostpreußen bearbeitet von Fritz Gause*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931. 425 S.
61. GAUSE, [Fritz]. Kriegsfurien über Ostpreußen. *Die Sirene*, 1937, S. 422–424.
62. GAUSE, Fritz. Ost- und Westpreußen während des Krieges. In: *Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preußenlande*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931, S. 642–655.
63. GROSSE, Walther. *Die Schlacht bei Gumbinnen. Die Kämpfe in Ostpreußen vom 17.–20. Aug. 1914*. Tilsit: Holzner, 1939. 85 S.
64. GROSSE, Walther. *Tannenberg 1914*. Königsberg: Ost-Europa Verlag, 1939. 64 S.
65. GROSSE, Walther. Unsere 1. Kavallerie-Division in der Schlacht bei Gumbinnen (19. und 20. August 1914). *Ostpreußischer Bauernkalender*, 1938 Jhg, S. 88–90.
66. GÜNTHER, Albrecht Erich. Tannenberg und Verdun. *Deutsches Volkstum*, 1936, Nr. 2, S. 826–833.
67. *Hindenburg-Denkmal für das deutsche Volk. Eine Ehrengabe zum 80. Geburtstage des Reichspräsidenten*. Hrsg. von Paul LINDENBERG. Berlin: Vaterländischer Verlag C. A. Weller, 1927. 450 S.
68. HIRSCHFELD, Gerhard. Der Erste Weltkrieg in der deutschen und internationalen Geschichtsschreibung. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2004, Bd. 29–30, S. 3–12.
69. HITZIGRATH, Otto. Die Eroberung von Eydtkuhnen und Kibarty durch die 1. Kavallerie-Division am 4. August 1914. *Jahrbuch des KreisesStallupönen*, 1936, S. 74–80.
70. IHSEN, Margarete. *Auf heimatlicher Scholle in der Russenzeit. Von einer Ostpreußin*. Königsberg: Ostpreußische Druckerei, 1916. 52 S.
71. KABISCH, Ernst. *Streitfragen des Weltkrieges*. Stuttgart: Berger, 1924. 400 S.
72. KAHNS, Hans. *Das Reichsehrenmal Tannenberg*. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1937. 36 S.
73. KATSCHINSKI, Alfred. *Unser Kampf für die Heimat 1914. Tagebuchblätter zweier ostpreußischen Brüder aus der Kämpfen um Stallupönen, Gumbinnen, Tannenberg, Angerburg, Warschau und Lodz*. Tilsit: Reylaender 1917. 51 S.
74. KERŠYTĖ, Nijolė. Laikinė pasakojimo logika. *Gimtasis žodis*, 2009, Nr. 6, p. 9–17.

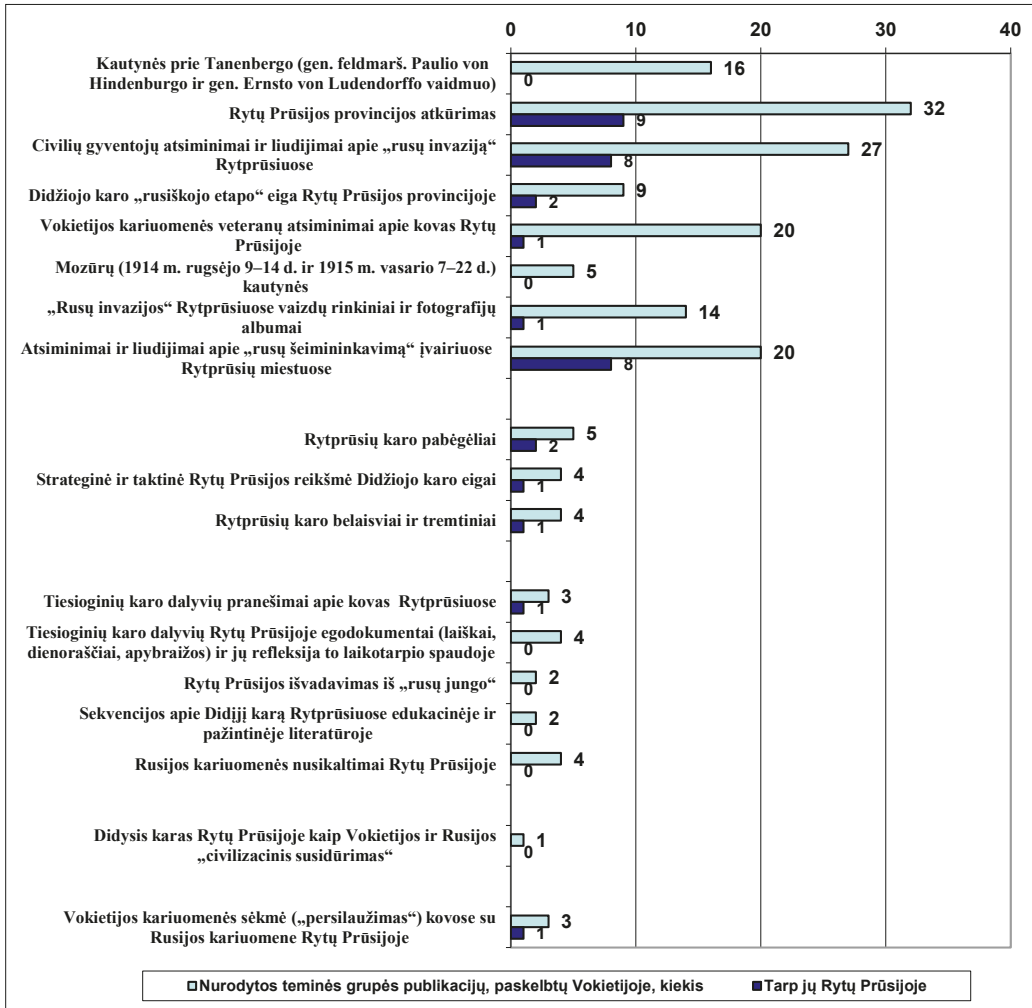
75. *Kriegserlebnisse ostpreußischer Pfarrer*. Hrsg. C. Moszeik. Bd. II. Berlin-Lichterfelde: Runge, 1915. 246 S.
76. *Kunstschutz im Kriege. Berichte über den Zustand der Kunstdenkmäler auf den verschiedenen Kriegsschauplätzen und über die deutschen und österreichischen Massnahmen zu ihrer Erhaltung, Rettung, Erforschung*. Hrsg. von P. Clemen. Bd. 2: *Die Kriegsschauplätze in Italien, im Osten und Südosten*. Leipzig: E. A. Seemann, 1919. 242 S.
77. LEIPACHER, K[arl] O[tto]. *Die Russenflut in Ostpreußen*. Hälfte 1, 2. Würzburg: Kabitzsch 1916–1918. 280 S.
78. LEZIUS, Martin. *Ludendorff – „Ich schlug d. Schlacht“, „Ich rettete auch Ostpreußen“, „Ich löste die Aufgabe im Osten“, „Ich führte die Bewegungen“, eine Erledigung!* Berlin: Leddihn, 1934. 16 S.
79. LINDENBERG, Paul. *Gegen die Russen mit der Armee Hindenburgs*. Leipzig: Hirzel, 1914. 180 S.
80. LUDENDORFF, Erich. *Meine Kriegserinnerungen: 1914–1918*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn Verlagsbuchhandlung, 1919. 628 S.
81. LUDENDORFF, Erich. *Tannenberg. Zum 20. Jahrestag der Schlacht*. München: Ludendorff, 1934. 45 S.
82. MOSZEIK, [Karl]. *Stallupönen. Geschichtliches bis zum Russeneinfall 1914*. Leipzig-Stötteritz: Verlag für Heimatkunde, 1916. 31 S.
83. *Narrative des Ersten Weltkrieges*. Hrsg. M. Seidler, J. Waßmer. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2015. 237 S.
84. NATTER G., Wolfgang. *Literature at War, 1914–1940: Representing the “Time of Greatness” in Germany*. New Haven and London: Yale University Press, 1999. 280 p.
85. NIEMANN, Hans. *Hindenburgs Siege bei Tannenberg und Angerburg. August–September 1914. Das Cannae und Leuthen der Gegenwart*. 8. Aufl. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1915. 21 S.
86. NISSEN, Martin. *Der Erste Weltkrieg in der populären Geschichtsliteratur der Weimar Republik*. In: *Der Erste Weltkrieg im Sachbuch (Non Fiktion – Materialschlacht)*. Hrsg. Ch. Meierhofer, J. Wörner. 2013, Heft 2; 2014, Heft 1. Hannover: Wehrhahn Verlag, S. 15–31.
87. *Ostpreußische Frauen erleben den Krieg. Mit Beitrag von Katarina Botsky [u. a.]*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1937. 64 S.
88. PARTSCH, J[oseph]. *Ostpreußen als Kriegsschauplatz*. *Geographische Zeitschrift*, 1915, 21. Jhg., S. 22–32.
89. POEHLMANN, Margarete. *Aus Tilsit Russenzeit*. Tilsit: Druck und Kommissionsverlag von J. Reulaender & Sohn, 1915. 64 S.
90. POTT. *Auf dem Schlachtfeld von Tannenberg. Eine Siegespredigt gehalten in Dankheim und Puchalowo am 1. September 1914 von Divisionspfarrer, Privatdozent Liz. Pott in Königsberg*. Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung (G. Braun), 1914. 8 S.

91. POLLITT, Walther. *Auf Hindenburgs Spuren nach Rußland hinein. Tagebuchblätter eines Feldgeistlichen*. Berlin: Vaterländische Verlags- und Kunstanstalt, 1916. 192 S.
92. PÖHLMANN, Markus. *Kriegsgeschichte und Geschichtspolitik: Der Erste Weltkrieg. Die amtliche deutsche Militärgeschichtsschreibung 1914–1956*. Padernorn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002. 423 S.
93. QUENTIN, [Eberhard]. *Tilsit unter der Russenherrschaft*. Erinnerungen von Stadtrat Quentin, Tilsit. (Abdruck aus der „Herforder Zeitung“). Tilsit: Buchdruckerei J. Reylaender & Sohn, 1915. 24 S.
94. RADUS-ZENKAVIČIUS, L[eonas]. *Im Nebel des Vergangenen. Erinnerungen eines ehemaligen Generalstäblers der alten russischen Armee*. Memel: Rytas, 1933. 236 S.
95. REINHARD, Wilhelm. Der NS.-Reichskriegerbund. In: *Das Dritte Reich im Aufbau*. Bd. 3: *Der organisatorische Aufbau*, T. 2: *Wehrhaftes Volk*. Hrsg. von P. Meier-Benneckenstein. Berlin: Junker und Dünnhaupt, 1939, S. 129–170.
96. REITZENSTEIN. Generaloberst von Prittwitz nach der Schlacht bei Gumbinnen am 20. August 1914. *Militär Wochenblatt*, 1921, Nr. 105, S. 937–938.
97. REQUADT, F. *Wie wir Ostpreußen befreiten. Aufzeichnungen, aus der Augustfeldzug 1914*. Köln: Schaffstein, 1915. 64 S.
98. REŽAT [Lehrer, Kr. Pillkallen]. *Meine Erlebnisse in der Kriegszeit und mir authentisch mitgeteilte Geschehnisse*. Tilsit: J. Reylaender & Sohn, 1917. 32 S.
99. ROHRSCHEIDT, Walter von. *Über Stallupönen und Gumbinnen zum deutschen Vernichtungssieg bei Tannenberg vom 26.–31. August 1914*. Braunschweig: Limbach, 1939. 63 S.
100. SALZMANN, Ernst. *Kriegsjahr 1914/15*. Allenstein Ostpreußen. Allenstein: A. Goldau vorm. R. Bludau, 1915. 8 S.
101. SAPAŁA, Barbara. Organisierte Erinnerung. Ein Beitrag zu Entstehungsgeschichte und Funktionen der Kriegschronik der Provinz Ostpreussen. *Studia Etckie*, 2015, Vol. 17, No. 3, S. 255–268.
102. SCHÄFER, Theobald von. Ludendorffs Glück bei Tannenberg. *Deutscher Offiziere Bund*, 1924, Nr. 3, S. 34.
103. SCHÄFER, Theobald von. *Tannenberg*. (Schlachten des Weltkrieges. 19). Oldenburg, Berlin: Stalling, 1927. 272 S.
104. SCHÄFER, [Theobald] von. Wollte Generaloberst von Prittwitz im August 1914 hinter die Weichsel zurückgehen? *Militär Wochenblatt*, 1921, Nr. 105, S. 985–986.
105. SCHIFFELS, Joseph. *Zur Geschichte des Weltkrieges 1914–1915. Ein Lese- und Merkbüchlein*. Wittlich: Georg Fischer, 1915. 74 S.
106. SCHIMKAT, Max. Tannenberg vor 25 Jahren. *Ostpreußischer Erzieher*, 1939 Jhg, S. 364–369.
107. SCHNEIDER, Thomas F.; HEINEMANN, Julia; HISCHER, Frank; KUHLMANN, Johanna; PULS, Peter. *Die Autoren und Bücher der deutschsprachigen Literatur zum 1. Weltkrieg 1914–1939*. Göttingen: Universitätsverlag Osnabrück bei V & R unipress, 2008. 850 S.
108. SCHNEIDER, Thomas F. „Nach Rußland. Da ist ja kein Krieg mehr“. Vom Verschwinden der Ostfront aus dem deutschen kulturellen Gedächtnis. In: *Jenseits des Schützengrabens*.

- Der erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext.* Hrsg. B. Bachinger, W. Dornik. Innsbruck, Wien, Bozen: Studien Verlag, 2013, S. 437–450.
109. SCHOTT, Richard. *Ostpreussen und sein Hindenburg. Vaterländisches Schauspiel aus der Geschichte der Ostmark.* Musik vom Kgl. Musikdirektor Prof. Ferdinand Hummel. Berlin: Buchdruckerei Gustav Asche, 1915. 16 S.
110. SCHULTE, Benjamin. *Das Scheitern „kulturellen Demobilisierung“ nach dem Ersten Weltkrieg: die Ruhrkrise 1923* [žiūrėta 2017 04 11]. Prieiga per internetą: <http://www.kas.de/upload/ACDP/HPM/HPM_19_12/Schulte.pdf>.
111. SCHUMANN, Dirk H. Gewalterfahrungen und ihre nicht zwangsläufigen Folgen. Der Erste Weltkrieg in der Gewaltgeschichte des 20. Jahrhunderts. In: *Wirkungen und Wahrnehmungen des Ersten Weltkrieg (Historisches Forum, Bd. 3)*. Hrsg. K. G. Kracht, V. Ziegeldorf. Berlin: Clio-online und Humboldt-Universität zu Berlin, 2004, S. 7–28.
112. SCHWENNER, Ernst. *Tilsit unter Russischer Herrschaft. Aufzeichnungen.* Tilsit: Buchdruckerei J. Reylaender & Sohn, 1915. 60 S.
113. SEMBRITZKI, Johannes. Kriegsgeschichte des Kreises Memel. [Anhang zu:] SEMBRITZKI, Johannes. *Geschichte des Kreises Memel.* Memel: Robert Schmidts Buchhandlung, 1918, S. 379–400.
114. SETTEGAST, Felix. *Das Umlegungsverfahren im Rahmen des Wiederaufbaues ostpreußischer Städte nach dem Russeneinfall 1914/15.* (Diss. Techn. H. Danzig 1926), 1928. 66 S.
115. SIEGWART, Wilhelm. *Gross-Deutschland. Eine Sammlung von Dokumenten zum Verständniss deutschen Willens.* Olten: Schwarzmann, 1916. 506 S.
116. STRANTZ, Kurd von. *Unser völkisches Kriegsziel. Die Wiederherstellung der alten geschichtlichen Reichs- und Volksgrenzen im Osten, Süden und Westen, sowie die künftige deutsche Übersee.* Leipzig: Reichenbach'sche Verlagsbuchhandlung, 1918. 275 S.
117. STRECKER, Karl. *Von Hannibal zu Hindenburg. Studien über Hindenburgs Strategie und ihre Vorläufer mit Skizzen der Schlachten bei Cannä, Kunersdorf, Sedan, Tannenberg, an der Masurischen Seen.* Berlin: Curtius, 1915. 52 S.
118. STRUBE, V. Zur strategischen Verteidigung Ostpreußens im Jahre 1914. *Wissen und Wehr*, 1936, S. 311–323.
119. *Tannenberg 1914–1924. Ein Buch von Ostpreußens Not, deutschem Heldentum und treuem Gedenken.* Königsberg: Heimatbund Ostpreußens, 1924. 28 S.
120. Tannenberg. Deutsches Schicksal, deutsche Aufgabe. Hrsg. von Kuratorium für der Reichsehrenmal Tannenberg. In: *Deutsches Schicksal, deutsche Aufgabe.* Hrsg. von Kuratorium für das Reichsehrenmal Tannenberg. Oldenburg: Stalling, 1939. 247 S.
121. *Tilsit unter russischer Herrschaft. 26. August bis 12. September 1914.* Hrsg. vom Verleger [E. Pawlowski]. Tilsit: Eduard Pawlowski, 1915. 121 S.
122. USEDOM, Oskar. *Im Kampf mit dem russischen Koloß.* Leipzig: Hesse & Becker, 1916. 160 S.
123. VAITIEKŪNAS, Dainius. Gérard'o Genet'ė naratologija. *Žmogus ir žodis*, 2002, t. 2, Nr. 4, p. 30–42.

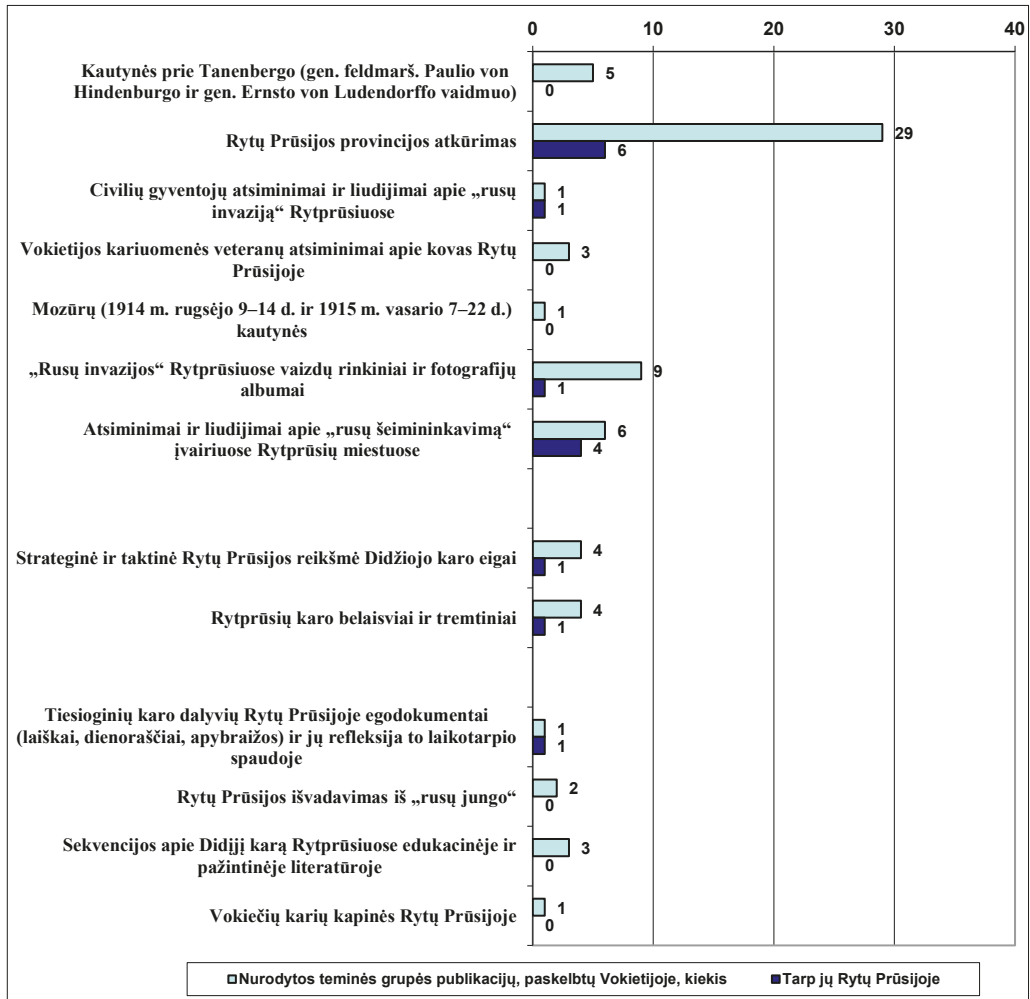
124. VAITIEKŪNAS, Dainius. Naratologija – pasakojimo teorija. *Gimtas žodis*, 2003, Nr. 5, p. 10–16, 47.
125. VOLKMANN, Erich Otto. *Der Große Krieg 1914–1918. Kurzgefaßte Darstellung auf Grund der amtlichen Quellen des Reichsarchivs*. Berlin: Reimar Hobbing, 1922. 253 S.
126. *Volksbund zum Schutze der deutschen Kriegs- und Zivilgefangenen. Landes-(Provinzial-), Bezirks- und Ortsgruppen*. [s.l.]: Volksbund zum Schutze der deutschen Kriegs- und Zivilgefangenen. [Berlin, 1919]. 307 S.
127. WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen bis 1929. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung*. 2. Neudruck der Ausgabe 1933 mit ergänzendem Nachtrag von 1962. Darmstadt: Weichert-Druck GmbH, 1991. 1119 S.
128. WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1930–1938. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung*. München: Scientia Verlag, Aalen, 1964. 512 S.
129. WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1939–1970. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung*. Bonn-Bad Godesberg: Verlag Wissenschaftliches Archiv GmbH, 1974. 1156 S.
130. WINTER, Jay; PROST, Antoine. *The Great War History. Debates and Controversies, 1914 to the Present. (Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare)*. New York: Cambridge University Press, 2005. 250 p.
131. WOLFF, Richard. *Die Deutsche Regierung und der Kriegsausbruch. Eine Darstellung auf Grund der amtlichen deutschen Vorkriegsakten*. Berlin: Reimar Hobbing, 1919. 120 S.
132. ZIEMANN, Benjamin. Die deutsche Nation und ihr zentraler Erinnerungsort. Das »Nationaldenkmal für die Gefallenen im Weltkrieg« und die Idee des »Unbekannten Soldaten« 1914–1935. In: *Krieg und Erinnerung. Fallstudien zum 19. und 20. Jahrhundert (Formen der Erinnerung, Bd. 4)*. Hrsg. H. Berding, K. Heller, W. Speitkamp. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000, S. 67–91.
133. ДАНИЛОВЪ, Юрий Н. *Россия въ мировой войнѣ 1914–1915 г.г.* Берлинь: Книгоиздательство «Слово», 1924. 396 с.
134. ПОСТНИКОВ, Николай Д. *1-ая армия Ренненкампа: битва за Восточную Пруссию*. Москва: Изд-во МГОУ, 2012. 230 с.

Priedai. Diagramos

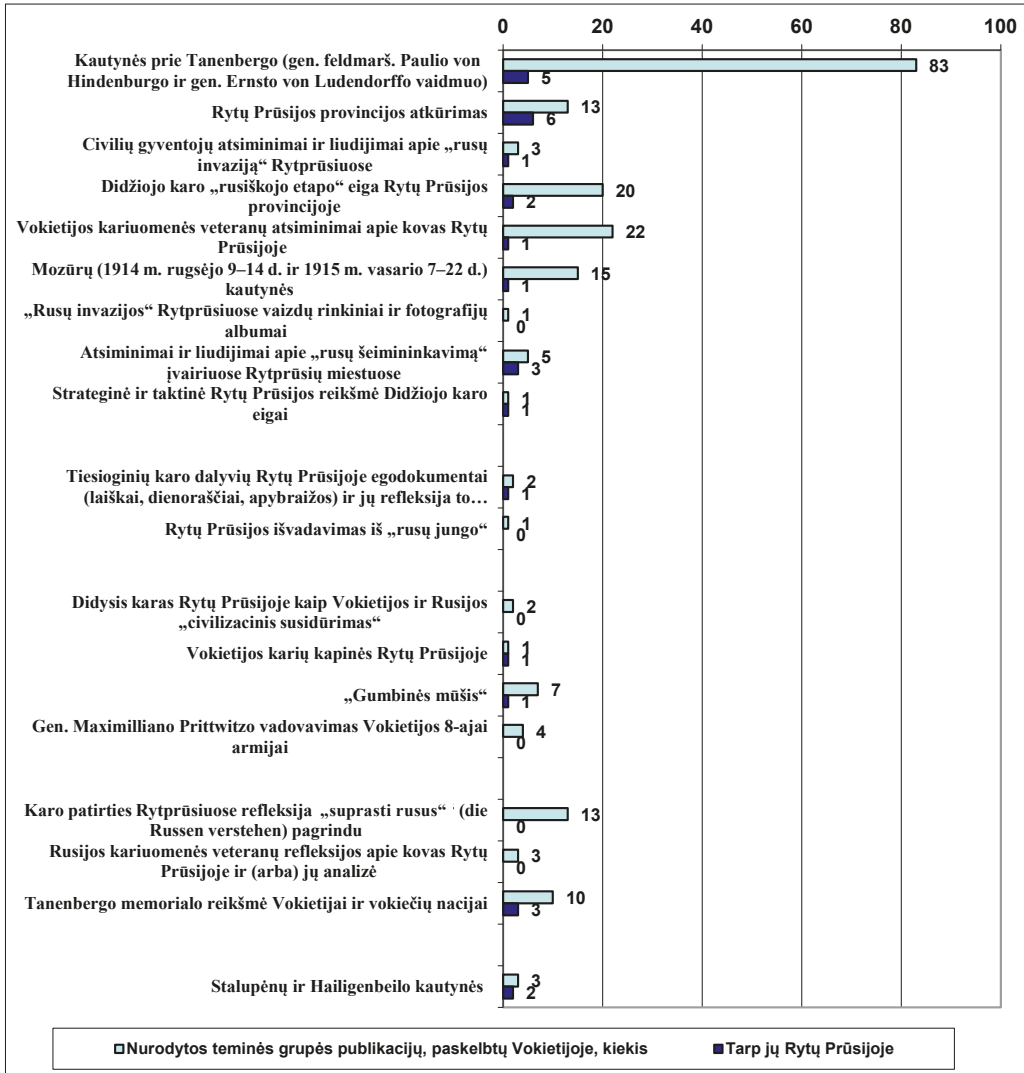
1 diagrama. Atsiminimų Didžiojo karo Rytprūsiose tematikos (teminės rubrikos / naratyvai) ir jų publikavimo dinamika Vokietijoje (kartu ir Rytų Prūsijoje) 1914–1916 m.

Sudaryta pagal: GAUSE, Fritz. *Die Russen in Ostpreußen 1914/15*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931, S. 372–413; WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen bis 1929. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung*. 2. Neudruck der Ausgabe 1933 mit ergänzendem Nachtrag von 1962. Darmstadt: Weihert-Druck GmbH, 1991, S. 182–196.

2 diagrama. Atsiminimų Didžiojo karo Rytprūsijoje tematikos (teminės rubrikos / naratyvai) ir jų publikavimo dinamika Vokietijoje (kartu ir Rytų Prūsijoje) 1917–1919 m.

Sudaryta pagal: GAUSE, Fritz. *Die Russen in Ostpreußen 1914/15*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931, S. 372–413; WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen bis 1929. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung*. 2. Neudruck der Ausgabe 1933 mit ergänzendem Nachtrag von 1962. Darmstadt: Weichert-Druck GmbH, 1991, S. 182–196.

3 diagrama. Atsiminimų Didžiojo karo Rytprūsiuose tematikos (teminės rubrikos / naratyvai) ir jų publikavimo dinamika Vokietijoje (kartu ir Rytų Prūsijoje) 1920–1939 m.

Sudaryta pagal: GAUSE, Fritz. *Die Russen in Ostpreußen 1914/15*. Königsberg: Gräfe & Unzer, 1931, S. 372–413; WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1930–1938. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung*. München: Scientia Verlag, Aalen, 1964, S. 81–88; WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1939–1970. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung*. Bonn-Bad Godesberg: Verlag Wissenschaftliches Archiv

GmbH, 1974, S. 169–172; WERMKE, Ernst. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen bis 1929. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung*. 2. Neudruck der Ausgabe 1933 mit ergänzendem Nachtrag von 1962. Darmstadt: Weichert-Druck GmbH, 1991, S. 182–196.

The Dynamics of Publication and Contents of Memoirs of the Great War in East Prussia Published in Germany between 1914 and 1939

Hektoras Vitkus

Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Herkaus Manto St. 84, Klaipėda, Lithuania

e-mail: hektoras.vitkus@gmail.com

Summary

This article seeks to establish chronological time frames defining the dynamics of publication of “memory texts” on the theme of the Great War in East Prussia published in Germany between 1914 and 1939 and to research the trends of content transformation determining the given time spans. The research is based on statistical analysis of bibliographic sources (the works of Fritz Gause and Ernst Wermke), content analysis and structuralist narratology approaches.

The research shows that no less than 453 “memory texts” on the reflections of the Great War in East Prussia were published in Germany between 1914 and 1939. About 78 “memory texts” came out in the publishing centres of East Prussia in the interwar period. It not only made it possible to highlight predominant topics related to this theme but also to reveal the dynamics of circulation of these topics in German textual discourse. The 1914 to 1916 phase is regarded as the most significant in this dynamics. It was an “active” period of reflection on the “East Prussian” experience in the Great War giving rise to the underlying narratives of the “Russian occupation”, “Russian rule”, “Russian time” and “Russian crimes”, specific types of memoirs, diaries, reviews and visual representations, and fundamental mythemes involving the 1914 Battle of Tannenberg and Field Marshal Paul von Hindenburg. Moreover, that time interval is notable for the vigorous production of texts generating such messages. Later phases, i.e. 1917–1919 and 1920–1939 (the latter period only relatively may be split into 1920–1933 and 1933–1939) are significant for understanding the fact that the ultimate prospects of development were provided to the politically driven themes involving the Battle of Tannenberg, Paul von Hindenburg, General Erich Ludendorff, the battles of the Masurian Lakes (9–14 September 1914 and the “Winter Battle” (7–22 February 1915)), and the rebuilding of East Prussia, as well as the depiction of German and

Russian military operations in East Prussia – all that evidenced to the shift towards the trajectory of shaping a heroic, monumental narrative. Nonetheless, the so-called theme “understanding Russians” underwent a relatively intensive development including the narrative on the Battle of Gumbinnen as a counterpoint to the Tannenberg myth.

Īteikta/ Received 2017 05 03
Priimta/ Accepted 2017 09 26